

UDK: 355.292.91:355.012 (497.6 Sarajevo) “ 1995.08.28. ”
Originalni naučni rad

MASAKR ISPRED GRADSKE TRŽNICE MARKALE 28. AUGUSTA 1995. GODINE¹

Merisa Karović

Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

Apstrakt: U ovom radu, primjenom historijskog pristupa, analizirat ćemo masakr ispred Tržnice Markale počinjen 28. augusta 1995. godine, odnosno samo jedan od brojnih primjera neselektivnog granatiranja Sarajeva sa položaja “Sarajevsko-romanijskog korpusa Vojske Republike Srpske”, a koji je za posljedicu imao masovna ubistva civila. Uz neizostavnu analizu Zapisnika o uviđaju Tužilaštva i Centra službi bezbjednosti MUP-a RBiH, istraga Ujedinjenih nacija obavljeneh na licu mjesta neposredno nakon zločina, dnevnih izvještaja UNPROFOR-a, u radu ćemo se baviti i interpretacijom političkog i vojnog konteksta, kao i reakcija koje su uslijedile nakon ovog zločina. Da li su sasvim različiti konteksti u kojima su počinjeni zločini na Markalama (februara 1994. i augusta 1995. godine), bili razlogom potpuno različitih rezultata istrage Ujedinjenih nacija, i u konačnici (ne) reagiranja upotrebom vojne sile NATO-a, je jedno od pitanja kojim ćemo se baviti u radu. Komparacija samo ova dva primjera poslužiti će nam da odgovorimo na pitanje da li je način da se izbjegne odobrenje vojne intervencije od strane Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija bio glavnim razlogom zbog kojeg su izvještaji o istragama provedenim od strane UNPROFOR-a bili neodređeni i nedorečeni po pitanju položaja sa kojih su ispalje-

¹ Ovaj rad predstavlja proširenu verziju jednog dijela magistrskog rada autorice, pod naslovom “Masovna ubistva civila u Sarajevu za vrijeme opsade 1992-1995”, odbranjenog na Filozofskom fakultetu 15. maja 2013. godine pred komisijom: prof. dr. Zijad Šehić (predsjednik), prof. dr. Husnija Kamberović (mentor) i prof. dr. Smail Čekić (član).

ne granate kao i da li je svjesno ostavljano otvoreno pitanje odgovornosti obje strane za zločin?!

Ključne riječi: *Markale, opsada, Sarajevo, masakr, civili, istrage, zapisnici o uviđaju, MUP RBiH, UNPROFOR, ICTY.*

Abstract: In this paper, using historical approach, the author analyses the massacre committed in front of the marketplace Markale on the 28th of August 1995, which is one of numerous examples of unselective shelling of “Sarajevo from the position of the Sarajevo-Romanija corps of the Army of Republika Srpska”, and which had mass killings of civilians as its consequence. Along with the inevitable analysis of the inspection register of the Prosecutor and the Centre of State Security Service of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Bosnia and Herzegovina, the investigation of the United Nations done at the place immediately after the crime, the daily reports of UNPROFOR, the author also interprets the political and military context as well as the reaction which accompanied this crime. Were the completely different contexts in which the crimes at Markale occurred (in February 1995 and August 1995) the reason for the completely different results of the investigation of the United Nations and eventually the (non) reaction by use of military power of NATO is one of the questions we deal with in this paper. The comparison of only these two examples serves us to answer the question whether the way to escape the approval of military intervention of the United Nations Security Council was the main reason why the reports about the investigations conducted by UNPROFOR were indefinite and vague on the question from which position the shells were fired and whether the question of both sides' responsibility for this crime was consciously kept open?!

Key words: *Markale, siege, Sarajevo, massacre, civilians, investigation, Inspection register, MUP RBiH, UNPROFOR, ICTY.*

Uvod

Posebna pažnja u radu bit će posvećena analizi političkog i vojnog konteksta u kojem je izvršen ovaj zločin, odnosno zašto je baš nakon ovog masakra došlo do bombardovanja položaja “VRS” od strane NATO-a. Zašto ni prethodna neselektivna granatiranja grada, koja su za posljedicu imala masovna ubistva civila, uključujući

i masakr na Markalama od 5. februara 1994, ni lansiranje modifikovanih aviobombi koje su neminovno dovodile do civilnih žrtava, ni genocid u Srebrenici, Žepi, kao ni brojni drugi zločini protiv čovječnosti i međunarodnog prava nisu podstakli na reakciju? Po čemu je masakr ispred Tržnice Markale drugačiji u odnosu na prethodne zločine? Analiza i komparacija istraga Ujedinjenih nacija nakon zločina na Markalama 5. februara 1994, sa onima nakon masakra na istom lokalitetu naredne godine (28. augusta 1995). su također važna pitanja o kojim će biti govora u radu. Da li je politički i vojni kontekst u periodu kada su počinjeni navedeni zločini bio glavnim razlogom zbog kojih su istrage u slučaju Markala I bile neodređene, odnosno Markala II - objavljene tek nakon što bi se ispunili uslovi za zaštitu trupa UNPROFOR-a na terenu?

Sa ciljem da odgovorimo na navedena, iznimno bitna pitanja, pored nezaobilazne analize zapisnika o uviđaju Tužilaštva i Centra službi bezbjednosti MUP-a RBiH, obavljenih na licu mjesta neposredno nakon zločina, posebno ćemo se baviti analizom istraga Ujedinjenih nacija, dnevnih izvještaja UNPROFOR-a, kao i korespondencijom njihovih komandanata sa vojnim i političkim vrhom RS/SRJ nakon ovog zločina. Također, za interpretaciju političkog i vojnog konteksta, kao i reakcija koje su uslijedile nakon ovog zločina, pored literature koja tretira ova pitanja, oslanjat ćemo se i na analizu stenograma sa sjednica samoproglašene Republike Srpske, Sjednice Vrhovnog saveta odbrane Savezne republike Jugoslavije, dostupnu dokumentaciju "Vojske republike srpske", Armije RBiH, kao i dnevnu štampu, sa posebnim osvrtom na kreiranje javnog mnijenja u Sarajevu, Banja Luci i Beogradu.

Također, uz hronološki slijed događaja, reakcija nakon ovog zločina, kao i posljedica, u radu biti će razmatrani i konačni stavovi ICTY-a o pravcu ispaljenja granate, kao i (ne)procesuiranju odgovornih za ovaj masakr.

Zločin na Markalama i istrage o pravcu ispaljenja granate

"...zadnji krug Danteovog pakla..."

Tehničar KDZ-a MUP-a RBiH²

Tokom opsade Sarajeva, najfrekventniji dijelovi grada, poput užeg područja općina Centar i Stari Grad, uključujući ulice od Marin Dvora do Baščaršije, bile su

² IT-98-29/1-T, Pred Pretresnim vijećem III, Tužilac protiv Dragomira Miloševića, Presuda, 12. decembar 2007, (Dalje: ICTY, Presuda, Milošević D. 2007, par. 679).

vrlo česta meta granatiranja i snajperskog djelovanja,³ uslijed čega je zabilježeno više masovnih, ali i pojedinačnih ubistava civila, a brojni kulturni, vjerski, obrazovni i privredni objekti su oštećeni ili u potpunosti uništeni.⁴ S obzirom da su mnoge prodavnice, samoposluge, granapi u gradu bili zatvoreni, pijace su bile gotovo jedina mjesta na kojima su se građani mogli snabdjeti osnovnim životnim namirnicama, a ujedno i mjesta na kojima su se masovno okupljali, razmjenjujući svoja iskustva preživljavanja, ratne recepte, te kupujući, ne tako jeftine proizvode.⁵ Međutim, upravo su pijace, kao mjesta masovnih okupljanja civila također bile vrlo česte i iznenadne mete granatiranja.⁶ Nakon prvog masakra na Markalama,⁷ sa ciljem sprečava-

³ Samo od početka opsade pa do prvog masakra na Markalama, masovna ubistva civila su, prema dosadašnjim istraživanjima počinjena na 13 lokacija u neposrednoj blizini pijace. Na primjer, vidjeti: Karović Merisa, *Masovna ubistva civila u Sarajevu za vrijeme opsade 1992-1995*, Magistarski rad odbranjen na Filozofskom fakultetu 15. maja 2013. godine pred komisijom: prof. dr. Zijad Šehić (predsjednik), prof. dr. Husnija Kamberović (mentor) i prof. dr. Smail Čekić (član), Prilog br. 1, lokacije br. 7, 16, 33, 42, 56, 59, 130, 150, 154, 169, 190, 192, 196. U radu je obuhvaćen samo jedan segment zločina – masovna ubistva civila.

⁴ UN, Security Council, Distr. GENERAL, S/1994/674/Anexes, 27 May 1994, Final report of the United Nations Commission of Experts established pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), Annex Summaries and Conclusions, Prepared by: m. Cherif Bassiouni, Chairman and Repporteur on the Gathering and Analysis of the Fact, Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), par. 162, 163.

⁵ Iako se na Markalama, i svim drugim sarajevskim pijacama, u prvim danima opsade moglo naći samo lišće žare, radića, repe ili neke druge biljke, u kasnijim fazama opsade, nakon što je humanitarna pomoć počela pristizati u grad, najunosnija privredna grana je postala “trampa” proizvoda. U kasnijim fazama, nakon Ultimativa, cijene su bile nešto niže u odnosu na ranije periode opsade.

⁶ Na primjer, pijaca na Ali-pašinom Polju (30. augusta 1992; 18. maja 1995), pijaca na Dobrinji (4. februar 1994), Pijaca Markale (5. februar 1994), Buvlja Pijaca (22. decembra 1994). Vidi: Karović M. 2013, (Magistarski rad), Prilog br. 1, Lokacije br. 71, 201, 202, 204, 206.

⁷ U centru grada nalazi se tržnica čiji je prvobitni naziv “Markt Halle” (njemačka riječ) – ‘prostor za trgovanje’, vremenom prilagođen bosanskom jeziku u Markale. Zgrada gradske tržnice sagrađena 1894. godine, smještena je na raskršću ulica Ferhadija, Mula Mustafe Bašeskije i Niže Banje. Vremenom je pedesetak metara preko puta nje nastala i otvorena pijaca Markale, čija je površina iznosila 30x35 metara. (vidi: <http://www.ekapija.ba/website/bih/page/148385>). Obje su bile mete granatiranja: 5. februara 1994. godine granatirana je otvorena pijaca Markale (Markale I), a 28. augusta 1995. godine, ulica ispred Gradske tržnice Markale (Markale II). U ovom radu će bit govora o masakru na ispred Tržnice Markale, počinjenom 28. augusta 1995. godine (Markale II).

nja većih žrtava,⁸ javila se ideja o izmještanju ove pijace na novi, “sigurniji” lokalitet, kada je ona premještena u pasaż preko puta, koji se nalazi između ulica Ferhadija i Mula Mustafe Bašeskije. S obzirom da je novi prostor u kojem se odvijala prodaja namirnica bio tijesan i neuslovan, pitanje izmještanja pijace ponovo je aktualizirano tokom aprila 1995. godine, kada je Izvršni odbor Skupštine opštine Stari grad predložio Hamam bar, kao potencijalnu lokaciju, gdje bi uslovi za trgovce i kupce bili “mnogo bezbjedniji.”⁹ Međutim, kako je, prema odluci Upravnog odbora zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa grada, u čijoj nadležnosti je i Hamam, traženo da se sav prihod od zakupnine na tezge upućuje njima, u svrhu obnove spomenika,¹⁰ ovaj prijedlog nije realiziran. Tragovi nekadašnjeg pijačnog trga na Markalama su zamjenjeni tezgama u haustorima i pasažima obližnjih stambenih zgrada.¹¹ Dana 28. augusta, uslijed rasprskavajućeg dejstva granate koja je eksplodirala na asfaltnu podlogu iza Tržnice Markale, gdje je mnogo ljudi prodavalo ili kupovalo robu,¹² ukupno su ubijena 43, a ranjen 81 civil.¹³ Gotovo istovremeno sa ovom,

⁸ U međuvremenu je, između prvog i drugog masakra na Markalama, ovaj lokalitet je često granatiran. Na primjer, ul. Telali – Buvlja pijaca – za jednu tramvajsku stanicu udaljena od Markala (22. decembar 1994, ubijena su dva, a ranjeno sedam civila), Titovoj ulici (9. aprila 1995. ubijena su dva, a ranjeno šest civila), ulici iznad Markala - Dženetića Čikma (25. juna 1995. ubijene su tri i ranjene tri djevojčice) i Vrazovoj ulici (21. jula 1995. ubijena su četiri i ranjena tri civila). Vidi: Karović M. 2013 (Magistarski rad), Prilog br. 1, lokacije br. 204, 205, 213 i 226. Također, vrlo česta meta granatiranja bilo je i područje oko Gazi-Husrefbegove džamije i medrese, a 25. marta 1995. godine od tri granate koje su ispaljene na je Gazi-Husrefbegovu medresu i Begovu džamiju, ubijen je jedan radnik merdesa (Fadil Gačo). Uslijed granatiranja iste lokacije, 6. aprila 1995. godine, u vrijeme akšam namaza, ubijen je jedan učenik Medrese i ranjen jedan prolaznik. (Vidi: Agencija MINA, “Protest reisa Mustafe ef. Cerića. Smišljen fašistički atak”, *Oslobođenje*, 9. april 1995, str. 3).

⁹ V. K, “Bezbjednije ali i udobnije, Sarajlije o izmještanju Markala”, *Oslobođenje*, 27. april 1995, str. 11.

¹⁰ S. Talović, “Kuda s ‘Markalama’?, Pijaca u Hamamu”, *Oslobođenje*, 22. april 1995, str. 10.

¹¹ S. Talović, Gdje su naše pijace. Tragovi Markala, *Oslobođenje*, 20. maj 1995, str. 11.

¹² ICTY, DD00-1415, Lista sa informacijama, Podnosilac: Stefan Weaspi, 9. mart 2007, Informacije sa pripremnog razgovora sa svedokom Harryem Koningsom.

¹³ Vidi: Karović M. 2013 (Magistarski rad), Prilog br. 1, **lokacija br. 231**. Na licu mjesta ubijena su 23 civila, ali je na putu do bolnica, nakon operacije, a uslijed teškog ranjavanja, istog ili u nekoliko narednih dana, smrt nastupila za još 20 civila. Na primjer, među ranjenima je bio i Ismet Klarić, koji je podlegao nakon operacije. On je, zajedno sa svojom suprugom Mesudom Klarić kupovao cvijeće za snahu kojoj je tog dana bio rođendan. Nakon eksplozije granate, oboje su ranjeni, a Mesuda je čula kako joj je suprug rekao da je izgubio ruku. “Tek

u blizini Narodnog pozorišta eksplodirale su još četiri granate, uslijed čijeg rasprskavajućeg dejstva je ranjeno osam civila i došlo do oštećenja obližnjih privrednih, stambenih i kulturnih objekata.¹⁴

Pripadnici MUP-a, na čelu sa sudijom Istražnog suda Asimom Kanlićem,¹⁵ su po završetku svih potrebnih uviđajnih radnji, ustanovili da je pravac ispaljenja gra-

kada su podigli mog supruga da bi ga stavili u prtljažnik, po onom što sam vidjela shvatila sam kako je bio teško ranjen. Njegovo stopalo bilo je odsječeno i visilo je samo na komadiću kože. Drugu vrlo tešku ranu imao je na preponama, meso je bilo rastrgano i vidjela sam kost. Još jedna rana bila je u predjelu srca, ali nisam mogla vidjeti koliko teška je ta rana, jer je na sebi imao košulju. Vidjela sam samo veliku mrlju krvi. Tako su nas odvezli do Bolnice. Odmah su nas odnijeli na operaciju. Pošto je tog dana bilo mnogo ranjenih ljudi, sjedili smo na podu. Nije bilo dovoljno mjesta za nas. Medicinsko osoblje činilo je sve da bi nam što prije pomogli. Čak su nam davali deke da ih stavimo na pod i tako sjedimo, jer jutro je bilo hladno. Stavili su mi zavoj na ranu. Još uvijek imam komadiće šrapnela u tijelu. (...) Nakon što su mi obradili sve rane koje sam imala, preselili su me s hirurgije u ortopedsku kliniku. Prije odlaska, dok sam čekala na kola hitne pomoći, vidjela sam kad su mog supruga iznijeli sa hirurgije i odnijeli ga u mrtvačnicu. (...) Sve rane su zacijelile, samo nema mog supruga.” (vidi: ICTY, 06082294, Izjava svjedoka: Mesude Klarić od 23. februara 1996). Ili, na primjer, Razija Čolić, je od posljedica ranjavanja na Tržnici Markale umrla osam dana nakon masakra (6. septembra). Nakon okupacije Žepe i prisilnog premještanja iz ovog grada, zajedno sa svojim suprugom Mustafom, Razija je bila smještena u jedan od kolektivnih centara u Sarajevu. Vidi: E. Krehić, “Dan poslije najnovijeg masakra u Sarajevu. Tužne uspomene”, *Oslobođenje*, 30. august 1995; Ismet Suljević – Ismihana Šurković, “Medical aspect of the Mass-scale Civilian Casualties at Sarajevo Markale Market on August 28”, 1995: Triage, Resuscitation, and Treatment, *Croatian Medical Journal, Public Health and peace*, 43(2):209-212. 2002; www.cmj.hr.

¹⁴ Prema dostupnoj dokumentaciji nije najasnije da li je prvo eksplodirala granata iza Tržnice Markale a potom granate u ulicu Branilaca Sarajeva, ili obrnuto. Vidi: ICTY, 03319684, Viši sud u Sarajevu, broj KR-182/95, Sarajevo, 28. august 1995, Zapisnik o izvršenom uviđaju u ulici M. M. Bašeskije br. 64, Istražni sudija: Asim Kanlić, (Dalje: Zapisnik, 28. august 1995, Asim Kanlić); ICTY, 03064288, UN, UNPROFOR, Izvještaj patrole vojnih posmatrača UN-a; Analiza kratera. ICTY, 03319778, Spisak povrijeđenih lica dana 28. augusta 1995. godine od eksplozije četiri granate u ulici Branicala Sarajeva kod broja 20. ICTY, inv. br. 03064288, UN, UNPROFOR, Izvještaj patrole vojnih posmatrača UN-a.

¹⁵ U sklopu istrage, fotograf CSB-a MUP-a R BiH načinio je 44 fotografije lica mjesta masakra, a u Zapisniku o uviđaju je konstatovano: “Okolo samog centra eksplozije vidljivi su veliki tragovi i lokve krvi a ti tragovi i lokve krvi se prostiru na cijelom prostoru širinom ulice, te uzduž ulice na obje strane u liniji od 50-60 m. Ispred ulaza u tržnicu na torotuuat u je stopalo ženske osobe sa lakiranim noktima, a jedan metar dalje stopalo muške osobe. Desetak metara od ulaza u Tržnicu na trotuaru, stopalo sa dijelom potkoljenice u crnoj čarapi

nate južno od mjesta eksplozije, tj. Trebević, pod uglom od 170 stepeni.¹⁶ Istovremeno sa istražiljima MUP-a RBiH, uviđaj na licu mjesta zločina su obavili i pripadnici Specijalizovane jedinice UNPROFOR-a, Sektor Sarajevo, kao i patrola vojnih posmatrača UN-a, Sektor Sarajevo, nakon čega, u nekoliko izvještaja podnijetih u toku dana nije rečeno ništa konkretno kada su u pitanju potencijalna mjesta ispaljenja granate.¹⁷ U zaključku kompletnog "izvještaja o granatiranju centra grada" kojeg je Štab vojnih posmatrača UN-a podnio 29. augusta, pet minuta iza ponoći (u 00.05), se navodi da oni ne mogu utvrditi "koja je od zaraćenih strana ispalila ove projekte",¹⁸ te

i mnoštvo drugih dijelova ljudskog tijela (šaka, mozga i unutrašnjih organa) koji se nalaze na više mjesta. Pored ovog, posvuda se nalaze razni lični predmeti: tašne, dokumenti, novčanice (domaće i strane), razni prehrambeni proizvodi, razne vrste cigareta, upaljači, rifuzni duhan, 2 bicikla sa vidnim oštećenjima i praznim gumama uslijed prostrjelnih oštećenja, dijelova obuće i odjeće, na ulici gdje su tramvajske šine oboren motocikl, ispred njega muška ljetna sandala i ljudski mozak, a 2 m dalje razliven mozak..." (Zapisnik, 28. august 1995, Asim Kanlić, str. 3). Jedan od tehničara KDZ-a MUP-a RBiH, koji se nalazio u blizini mjesta eksplozije, nakon čega je "čuo kako trube sirene mnogih automobila. Vidio je kako vire ta tijela iz gepeka. Ruke, noge i krv. (...) Scenu koju je zatekao na licu mjesta opisao je kao zadnji krug Danteovog Pakla." (ICTY, Presuda, Milošević D. 2007, par. 679).

¹⁶ ICTY, 03319690, RBiH, MUP, CSB, Sarajevo, broj: 19/04-1.3-Dana 29. augusta 1995, Službeni izvještaj, Izvještaj sačinili: Nedžad Zvizdić, Enes Čerimagić; Uviđajna ekipa je konstatovala da se radi o minobacačkoj mini kalibra 120 mm, čije je osnovno punjenje proizvedeno u fabrici "Krušik" Valjevo, Srbija, 1993. godine. Vidi: Zapisnik, 28. august 1995, Asim Kanlić, str. 2.

¹⁷ ICTY, inv. br. 03082196, Hitno, Dnevni izvještaj o stanju koji su sačinili vojni posmatrači UN-a Sektora Sarajevo, Šalje: Štab vojnih posmatrača Sektor Sarajevo, 28. august 1995, u 18.05, Oznaka spisa: 95SITREP/AUG, Telefaks br: VSAT 155-5589, Pripremio: Major Mizan, dežurni oficir, Odobrio: Potpukovnik Oien, Viši vojni posmatrač; Primalac: Vojni posmatrač UN-a Štab UNPROFOR-a Sarajevo, Štab Sektora Sarajevo. Predmet: Dnevni izvještaj o stanju Štaba Sektora Vojnih posmatrača za 28. august 1995. od 00:01 – 18.00 sati; ICTY; 03064288, Ujedinjene nacije, UNPROFOR, Izvještaj patrola Vojnih posmatrača UN-a, Tim: IC2, Datum i vrijeme: 28. 19.00, Vođa patrola: p.puk Konings, Članovi patrola: poručnik Higgs, kapetan Carbonne. (dalje: ICTY, Izvještaj patrola Vojnih posmatrača UN-a, 28. august 1995).

¹⁸ ICTY, 03082203, Dnevni izvještaj štaba sektora vojnih posmatrača UN-a, ažurirani podaci za 28. august 1995, za period od 17.20 – 23.50 sati, Pošiljalac: Štab vojnih posmatrača UN-a, Sektor Sarajevo; Primalac: Vojni posmatrači UN-a – Sektor Sarajevo. Obavijestiti: Štab vojnih posmatrača UN-a Zagreb, Jugozapad, Sjeveroistok, Bihać, Goražde, Konjic. Datum i vrijeme: 29. august 1995, u 00.05 sati, Oznaka spisa: 95SITREP/AUG, VSAT 155-5589, Sastavio: Kapetan Ihab, dežurni oficir; Odobrio: Kapetan Ford, Oficir za operacije.

je ovakav izvještaj Janvier poslao u sjedište Ujedinjenih nacija, Kofi Annanu.¹⁹ Međutim, vođa tima vojnih posmatrača UN-a, potpukovnik Konings je u nekoliko navrata, u narednom periodu, istražiteljima ICTY posvjedočio kako je njemu i njegovoj dvojici kolega zaključak da su “granatu ispalili Srbi pala na pamet” još u toku uviđaja, na licu mjesta na Markalama, ali da su mu nadređeni posmatrači iz UN-a zabranili da kaže bilo šta o “incidentu” ili izvještaju u kojem stoji mišljenje njegove ekipe “da se radi o paljbi koja je došla od bosanskih Srba”,²⁰ te je bio oprezan i uzdržavao se od bilo kakve izjave.²¹ Ipak, o “pravim” rezultatima istrage usmeno je bio obaviješten komandant UNPROFOR-a,²² general Rupert Smith, nakon čega je donio odluku da, zajedno sa glavnokomandujućim sektora Jug (CINCSOUTH) pokrene kampanju bombardovanja. Međutim, za objavu navedenih rezultata istrage odlučio sačekati povoljniji trenutak,²³ tj. nakon što obezbijedi pripadnike UNPROFOR-a, posebno Britanski bataljon u Goraždu, koji se kasno navečer, 28. augusta preko Beograda trebao povući u Zagreb.²⁴

¹⁹ ICTY, inv. br. R0034896, UNPF – HQ Zagreb, UN Restricted. Land operations – joint operations Centre, Date/Time: B AUG 95, From: LGEN Janvier FC UNPF; To: MNEMONIOC 670, Mnemonic 670 “covers” Annan UNNY OIC SIT CENTRE, UNNY, Subject: UNPF – HQ DAILY SITREP, 28. 00.01B to 28. 23.59 B aug 95, str. 2.

²⁰ ICTY, DD00-1415, Lista sa informacijama, Podnosilac: Stefan Weaspi, 9. mart 2007, Informacije sa pripremnog razgovora sa svedokom Harryem Koningsom. ICTY, inv. br. DD00-0615, Informativni izvještaj, Podnosilac: Mark Ierace, Jontahn Tait-Harris, Chester Stamp, datum: 3. septembar 2003, Predmet: Granatiranje pijace Markale 28. augusta 1995, Izvor: Beleška o telefonskom razgovoru s pukovnikom Harryem Koningsom.

²¹ ICTY, DD00-0630, Izjava svjedoka: Harry Konings, 31. maj 2006, par. 16.

²² ICTY, inv. br. 0382189, Povjerljivo, Potpukovnik J. R. J. Baxter, Vojni pomoćnik komandanta, Štab UNPROFOR-a, 8. septembar 1995, Sarajevo, Štab UNPF-a, UNPROFOR-ova istraga minobacačkog napada na Sarajevo izvršenog 28. augusta 1995. (Dalje: Povjerljivo, Potpukovnik J. R. J. Baxter, 8. septembar 1995).

²³ Na savjet Davida Harlanda, General Smith, iako je u to vrijeme znao da su granate ispaljene sa položaja pod kontrolom SRK, bio je oprezan u davanju izjava kako “ne bi upozorio bosanske Srbe i dobio na vremenu” da se osoblje UN-a evakuiše iz Goražda. Vidi: ICTY; Presuda, Milošević D. 2007, par. 707.

²⁴ ICTY, inv. br. 00848867, Izjava svjedoka: (Sir) Rupert Smith, 14. august 1996, par. 108; Posljednji konvoj Drugog Britanskog bataljona otišao je iz Goražda 28. augusta 1995. u 23.30 sati. Vidi: ICTY, inv. br. R0034896, UNPF – HQ Zagreb, UN Restricted. Land operations – joint operations Centre, Date/Time: B AUG 95, From: LGEN Janvier FC UNPF; To: MNEMONIOC 670, Mnemonic 670 “covers” Annan UNNY OIC SIT CENTRE, UNNY, Subject: UNPF – HQ DAILY SITREP, 28. 00.01B to 28. 23.59 B aug 95, str. 6.

Toga i narednog dana, Smith je obavio tri razgovora sa generalom Ratkom Mladićem,²⁵ koji je, pozivajući se na izvještaj SRK, negirao umješanost “VRS” u napad.²⁶ Narednog dana, 29. augusta 1995. godine, Služba za obavještajni rad (G2), je nakon “istrage i analize svih dokaza”, “samo za upotrebu unutar UN-a”, podnijela “povjerljiviji” izvještaj, u kojem konstatuje da je zaključeno “van svake sumnje da se vatreni položaj za svih pet minobacačkih projektila nalazio na teritoriji VRS-a, između Lukavice i Miljevića”,²⁷ tj. pod uglom od 220-240 stepeni,²⁸ uz procjenu da je

²⁵ ICTY, IT-04-81: Perišić, P02370, Confidential, From: Capt EL Bliss, LO/Interpreter, VSAT, 7201, Telephone conversations Gen Smith/Gen Mladić, 28 Aug 1995 (14.13 B), 28 Aug 1995 (18.23) i 29 Aug 1995 (10.00).

²⁶ Komanda SRK šalje GŠ VRS redovni borbeni izvještaj, u kojem se, pored ostalog, navodi da su Komandanti 1. 2. 4. SPBR, Igmanske i Ilidžanske PBR i MAP-a pismeno potvrdili da u vremenu od 10. do 12 sati “nisu dejstvovali po gradu Sarajevu iz atr. oruđa,” Vidi: AIIZ, inv. br. 7-800, Komanda SRK, Str. pov. br. 20/04-1-255, 28. august 1995, Redovni borbeni izvještaj sa stanjem u 17.00 časova, Dostavlja. – Glavni štab, IKM-1, IKM-2; Zastupa komandanta: pukovnik Čedomir Sladoje. Vidjeti još: AIIZ, inv. br. 7-1801, Komanda SRK, Str. pov. br. 20/04-319, 28. augusta 1995. godine, Vrlo hitno, Zabrana otvaranja artiljerijske vatre po gradu Sarajevu, upozorenje.-, Dostaviti: Svim brigadama SRK, 4 MAP, 4MPOAP, Kurirom: 1. Smbr; Zastupa komandanta: pukovnik Čedomir Sladoje. Međutim, Sladoje je, u jednoj od naredbi podređenim jedinicama dostavio koordinate ciljeva, te naredio da se odrede elementi “za gađanje ciljeva koji se nalaze u zoni odgovornosti vaše jedinice.” (Vidi: 7-1802, 1. Smbr, 2. Slpbr, 4. Map. Ilidž, pbrm Igm pbr, 3. Spbr, ZAM. K.ta: Čedo Sladoje; Dokument u kojem je ovo naredeno, nije datiran, a napisan je rukopisom, štampanim slovima, hemiskom olovkom, sa Sladojinim potpisom. Nastao je u periodu odsustva Dragomira Miloševića, a njega je na toj funkciji, u periodu od 6. augusta do 10. septembra 1995. godine zastupao Čedomir Sladoje).

²⁷ ICTY, 03082210, Dodatak C, UNPROFOR, Zaštitne snage Ujedinjenih nacija, Sarajevo, Povjerljivo – samo unutar UN-a, Potpukovnik Brian E. Powers, Služba za obavještajni rad (G2), 29. august 1995. (Dalje: UNPROFOR, Služba za obavještajni rad (G2), 29. august 1995).

²⁸ Kako je, prvobitnom istragom i MUP-a RBiH i pripadnika UNPROFOR-a utvrđeno da je granata iza Tržnice, koja je prouzrokovala žrtve, ispaljena pod uglom od 170 stepeni, a ostala četiri projektila, za koja su pripadnici UNPROFOR-a ustanovili da su ispaljena sa položaja pod uglom od 220–240 stepeni, u ovom izvještaju je konstatovano da je i “smrtonosna” granata, najvjerovatnije ispaljena sa istog položaja kao i ostale, ali da je “ovaj projektil imao neku anomaliju,” što ne mjenja činjenicu da je granata ispaljena sa položaja SRK.

mjesto ispaljenja granate od Markala bilo udaljeno između 3000 i 5000 metara,²⁹ dakle duboko na teritoriji koja je bila pod kontrolom SRK.³⁰

Nakon što je dobio pismene rezultate,³¹ general Smith je detalje o istrazi proslijedio komandantu UNPROFOR-a u Zagreb,³² a civilni portparol UNPROFOR-a, Aleksandar Ivanko, je na konferenciji za štampu, objavio rezultate istrage, uz najavu da su “sve opcije moguće, uključujući i napade iz vazduha.”³³ Za razliku od prethodnog perioda, ovako odlučan stav UNPROFOR-a koji je prepustio krajnju odluku NATO-u,³⁴ izazvao je reakciju svih protivnika bombardovanja položaja “VRS”. Posebno burno je reagovalo rusko političko rukovodstvo i javno mnijenje,³⁵ a pripadnik UNPROFOR-a, ruski državljaniin Andrey Demurenko, načelnik Sektora Sarajevo, odlučio je da provede vlastitu istragu “kako ne bi dozvolio da Srbi budu optuženi za sve, bez imalo nepristrasnosti.”³⁶ Iako vođenje istraga nije bilo u njegovoj nadležnosti,³⁷ uz napomenu da je on vojnik, pukovnik, i da je ovo “posao za specijalnu istragu i specijalne istraživače koji će uključivati eksperte, tužioce i članove vojnog suda”, Demurenko je, zajedno sa članovima tima,³⁸ nakon istrage koja je trajala od 29. do 31. augusta, konstatovao kako je obišao položaje VRS i da “nema mo-

²⁹ UNPROFOR, Služba za obavještajni rad (G2), 29. august 1995.

³⁰ Markale su udaljene od linije sukoba oko 1050 metara vazdušne linije. Vidi: ICTY, Presuda, Milošević D. 2007, par. 693).

³¹ Smith je pismene rezultate istrage dobio 29. augusta 1995 u 8.00 sati. Vidi: Povjerljivo, Potpukovnik J. R. J. Baxter, 8. septembar 1995.

³² ICTY, 00848867, Izjava svjedoka: (Sir) Rupert Smith, 14. august 1996, par. 112.

³³ S. Kukić, “UN: Granatu ispalili pobunjeni bosanski Srbi. Slijedi snažan odgovor”, *Oslobođenje*, 30. august 1995, str. 3.

³⁴ Holbrooke Richard. 1998. *Završiti rat*, Sarajevo: Šahinpašić, str. 97–98.

³⁵ M. Šagolj, “Mirovni proces u opasnosti. Izjava neimenovanog predstavnika ruskog MID-a. Ruska televizija i dalje sumnju baca na Muslimane”, *Oslobođenje*, 30. august 1995, str. 4.

³⁶ ICTY, inv. br. DD00-4130, Dragomir Milošević, Video interview of witness Demurenko and corresponding transcript. (Intervju je objavljen 2. septembra 1995. godine. Nije imao nekog značenja u UNPROFOR-u, ali je služio kao osnova za Demurenkove javne istupe. Televizija Bosne i Hercegovine je, kasetu na kojoj je objavljen Demurenkov intervju, dostavila Tužilaštvu ICTY).

³⁷ ICTY, IT-98-29/1, Witness: Andrei Demurenko (Open Session) Examination by Mr. Tapuskovic, 5 July 2007, str. 7678–7682. (Dalje: ICTY, Witness: Demurenko A. 5 July 2007).

³⁸ Svi članovi tima koji su provodili ovu istragu bili su državljani Rusije. Vidi: ICTY; Presuda, Milošević D. 2007, par. 704. (U intervju koji je dao za Associated Press, Demurenko tvrdi da se “ne obraća kao načelnik, već kao građanin svoje zemlje”).

gućnosti da se iz ovog položaja ispali granata na položaj na koji je pala.”³⁹ Međutim, nakon što je Tužilaštvo ICTY, na suđenju komandantu “SRK, generalu Dragomiru Miloševiću, pokazalo Demurenku fotografiju koju je on svojeručno snimio na jednom od položaja koju je obišao tokom svoje istrage, složio se da je “odatle bilo moguće dejstvovati minobacačem ili čak tenkom neposredno po gradu.”⁴⁰ Nakon konstatacije predsjednika Pretresnog vijeća, sudije Robinsona da je svoj iskaz utemeljio na pretpostavkama,⁴¹ Demurenko je odgovorio da nije “visokopozicionirani specijalista u pravnim stvarima ili antiterorističkoj borbi”, ali da je “100 % siguran” da je prvi dio njegovog iskaza, zasnovan na činjenicama,⁴² dok za drugi dio iskaza priznaje da su njegovi vlastiti zaključci.⁴³

Po završetku svoje istrage, s obrzirom da nije bio u mogućnosti doći do komandanta kojeg bi upoznao o njenim rezultatima,⁴⁴ odlučio je dati intervju za novinsku agenciju Associated Press,⁴⁵ čime je obavijestio javnost da “Srbi nisu mogli ispali ti tu granatu”, uz apel da se prestane sa “lažnim optuživanjem i mržnjom prema srp-

³⁹ ICTY, inv. br. DD00-4130, Dragomir Milošević, Video interview of witness Demurenko and corresponding transcript. Vidi: ICTY, Witness: Demurenko A. 5 July 2007, str. 7708, 7717-7718. ICTY, Presuda, Milošević D, 2007, par. 709.

⁴⁰ ICTY, Presuda, Milošević D. 2007, par. 711. U toku svoga svjedočenja pred ICTY, Demurenko je još tvrdio da je “tu bilo nešto što je upućivalo na činjenicu da to nije incident granatiranja, nego radije eksplozija koja je prouzrokovana od strane terorista unutar grada”, nakon čega je jedan od tri člana Pretresnog vijeća u predmetu Dragomir Milošević, sudija Frederik Harhoff ukazao na činjenicu kako postoje uvjerljivi dokazi da projektil nije mogao eksplodirati “samo tako što bi bio bačen sa nekoliko metara, te da je trebalo mnogo više brzine kako bi to eksplodiralo.” Vidi: ICTY, Witness: Demurenko A. 5 July 2007, str. 7717. i 7719.

⁴¹ ICTY, Witness: Demurenko A. 5 July 2007, str. 7719.

⁴² Prvi dio Demurenkovog iskaza se odnosi na to da granata nije mogla biti ispaljena sa položaja SRK.

⁴³ “Nije moja dužnost ovdje da vas uvjerim da je to bio teroristički čin i ja nisam spreman za to.” Vidi: ICTY, Witness: Demurenko A. 5 July 2007, str. 7720.

⁴⁴ Demurenko navodi kako ga je, u nastojanju da dođe do generala Bacheleta, spriječio njegov pomoćnik, kanadski oficir. Witness: ICTY, Witness: Demurenko A. 5 July 2007, str. 7692. i 7697.

⁴⁵ Intervju Demurenka od 2. septembra 1995 su prenijele i druge novinske agencije, kao npr. TANUG. Vidi: TANJUG, “Izjava načelnika štaba mirovnih snaga u sektoru u sektoru ‘Sarajevo’. Demurenko: Falsifikovani podaci o eksploziji”, *Politika*, 3. septembar 1995.

skoj strani.⁴⁶ Nakon objave navedenog Intervjua, pojavile su se špekulacije o tragičnoj sudbini pukovnika Demurenka, a pismo glavnog i odgovornog urednika jednih čeških novina *Lidove Novini*, koji govori o nestanku pukovnikova tijela, stiglo je u ured UNPROFOR-a u Sarajevo, i pokazano pukovniku Demurenku, koji se glasno nasmijao, a predstavnici UNPROFOR-a su ga ocjenili vrlo maštovitim.⁴⁷ Nakon potpisivanja Daytonskog mirovnog sporazuma, poslije povratka u Moskvu, pukovnik Demurenko je dobio orden Republike Srpske, koji mu je drag, “jer se, ipak neko setio ruskog pukovnika koji je želio da svet sazna pravu istinu o Markalama”.⁴⁸

Konačan izvještaj starijeg zastavnika Quesnea koji je bio vođa istrage specijalne Inženjerske jedinice UNPROFOR-a Sektor Sarajevo završen je 6. septembra 1995,⁴⁹ koji su, nakon analize repnog krilca, došli do zaključka da se radi o granati kalibra 120 mm, srpske proizvodnje, bez oznake i boje, s neobrađenom čeličnom površinom, “što odgovara sadašnjem tipu koji koriste bosanski Srbi”, te da je ispaljena pod uglom od 160 stepeni, sa položaja koji su se nalazili u širem rejonu Trebevića (mjesto Blizanci), koje je bilo pod kontrolom SRK, a od Gradske tržnice udaljeno 2400

⁴⁶ ICTY, inv. br. DD00-4130, Dragomir Milošević, Video interview of witness Demurenko and corresponding transcript. Svjestan činjenice da je prekršio dužnost, time što je “na svoju ruku” uradio istragu, bez pismene naredbe svojih nadređenih, kao i da je, bez konsultacija sa svojim pretpostavljenim, objavio rezultate te istrage, i sam priznaje da je zaslužio kaznu, ali da nije procesuiran jer bi se time “dalo do znanja javnosti” da se UNPROFOR “boji istine”. Demurenko je, 12 godina nakon zločina, na svjedočenju pred ICTY tvrdio da se bojao kako će preživjeti, s obzirom da je “okružen neprijateljskim trupama”, misleći pri tome na Armiju RBiH, kao i da mu je, dan nakon emitovanja ovog Intervjua, oficir za vezu između UNPROFOR-a i Armije RBiH, kapetan Salajdžić, zbog zauzimanja prosrpskog i antibošnjačkog stava, uputio prijetnju smrću, te tražio od njega da za jedan dan napusti Glavni štab UNPROFOR-a. Međutim, o ovoj navodnoj prijetnji nije napravio nikakav pismeni izvještaj, niti obavijestio svoje nadređene, a jedino što je poduzeo jeste odlazak u pravoslavnu crkvu, gdje je molio Boga da preživi. Vidi: ICTY, Witness: Demurenko A. 5 July 2007, str. 7714-7719.

⁴⁷ From the desk of Dr. Jaroslav Strmisk, Editor of chief “Lidove Noviny”, Czech Republic, To Field-Marshal Sir Peter Inge, Chief of Defence Staff U. K, 28 sept 95. Vidi: ICTY, IT-98-29/1: Dragomir Milošević, DD00-5189, Information report, submitter: Barry Hogan, Date: 27 September 2007, Subject: Rule 68 Material for Disclosure, lični dnevnik jednog od predstavnika UNPROFOR-a koji je pisan na francuskom jeziku, sa nekim dijelovima koji su kopirani iz drugih dokumenata na engleskom jeziku.

⁴⁸ Mina na daljinski. Presuda direktno, Branko VLAHOVIĆ | 13. mart 2005, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.290.html:167601-Mina-na-daljinski--presuda-direktno>

⁴⁹ Rezultati istrage Inženjerske jedinice bili su poznati Službi za obavještajni rad, koja je svoje zaključke donijela 29. augusta 1995. godine.

metara vazdušne linije.⁵⁰ Konačan izvještaj svih UNPROFOR-ovih istraga o ovom masakru, koji je sastavljen na zahtjev UN-a iz New Yorka, pripremio je pukovnik Baxter 8. septembra 1995. godine. Uz prethodno pozivanje na diskreciju, nakon analize svih raspoloživih podataka UN-a, zaključeno je da se sve istrage slažu da su minobacački projektili “ispaljeni s teritorije bosanskih Srba”, te je u konačnom i sveobuhvatnom izvještaju ovo uzeto kao “neosporni” element,⁵¹ ali očiti raskorak bio je u izračunavanju azimuta pravca prema vatrenom položaju granate koja je eksplodirala ispred tržnice Markale i ostale četiri granate, tj. u tome da li je “smrtonosna” granata ispaljena pod azimutom od 170 stepeni ili kao i ostale četiri granate, između 220-240 stepeni. Prema istragama MUP-a RBiH, Specijalizovane inženjerske jedinice i posmatrača UN-a je, na osnovu analize kratera ustanovljeno da je granata koja je eksplodirala iza Tržnice Markale ispaljena pod azimutom od 160-170 stepeni,⁵² tj. iz pravca Trebevića, dok je Služba za obavještajni rad pri štabu UNPROFOR-a, na osnovu brazde upaljača ustanovila da je svih pet analiziranih granata ispaljeno iz istog pravca, pod uglom 220-240 stepeni,⁵³ (Lukavica) čiji argumenti su usvojeni u konačnom i sveobuhvatnom izvještaju UNPROFOR-a od 8. septembra 1995. godine.⁵⁴ Međutim, sudski vještak Higgs, koji je za potrebe Tužilaštva ICTY analizirao sve dotadašnje istrage, argumentirano tvrdi da je “smrtonosna” granata ispaljena pod uglom od 170 stepeni, sa udaljenosti 2400 metara vazdušne linije od mjesta gdje je eksplodirala, tj. iz pravca Trebevića, što potvrđuje rezultate navedenih istraga koje su svoje istraživanje temeljile na osnovu analize kratera.⁵⁵

⁵⁰ Uz izvještaj je priložena detaljna karta sa smjerom vatrene položaja, kao i skica udara, sa pogledom iz vazduha i skica tipa eksplozije. ICTY, R0427286, FORPRONU, Sector Sarajevo, Engineer Cell, Sarajevo, 6th of September 1995, CWO Quesne final report, Le Lieutenant-colonel MOUGEY, S. O. O. (Dalje: ICTY, Quesne final report, 6 Sept 1995).

⁵¹ Povjerljivo, Potpukovnik J. R. J. Baxter, 8. septembar 1995.

⁵² Zapisnik, 28. august 1995, Asim Kanlić; Quesne final report, 6 Sept 1995; Izvještaj patrola Vojnih posmatrača UN-a, 28. august 1995;

⁵³ UNPROFOR, Služba za obavještajni rad (G2), 29. august 1995.

⁵⁴ Povjerljivo, Potpukovnik J. R. J. Baxter, 8. septembar 1995.

⁵⁵ Richard Higgs, koji je za potrebe Tužilaštva ICTY analizirao sve dotadašnje istrage koje su se odnosile na zločin na Markalama, konstatuje da je, “uslijed stanja u kojem je zatečen krater i zbog činjenice da nema dobre brazde upaljača”, najispravnija i jedina metoda za određivanje azimuta korištenje oblika kratera granate, “kao primarnog izvora informacija”, te da su istrage koje su temeljile svoje istraživanje na ovoj metodi zaključile da putanja završava ugao od 170 stepeni. Istraga Službe za obavještajni rad, koja je ustanovila da je granata ispaljena pod uglom od 220-240 stepeni, temeljila se na brazdi upaljača, koja je “veoma loša

Dvanaest godina nakon ovog zločina, na suđenju komandantu “SRK” generalu Dragomiru Miloševiću, uz poricanje odgovornosti za masakr, cijela teza odbrane bila je zasnovana na tome da se pokuša dokazati kako je “granata doletjela malom brzinom ili da je njena detonacija izvršena u statičkim uslovima,”⁵⁶ a vještak odbrane za sudsku medicinu, Ivica Milosavljević, “pretpostavlja” da su tijela žrtava naknadno postavljena na lice mjesta zločina i da su pomjerana sa jednog mjesta na drugo.⁵⁷ Pretresno vijeće smatra da zaključci vještaka odbrane “nisu uvjerljivi”, da su koristili metode koje su “nepouzidane”,⁵⁸ kao i, s obzirom na činjenicu da niko od njih nije bio na mjestu eksplozije i da nije izvršio mjerenja na licu mjesta, za razliku od istražitelja čije su rezultate osporili, “ne vidi nikakvog razloga da dovodi u pitanje” mjerenja koja su izvršili pripadnici MUP-a RBiH, posmatrači UN i UNPROFOR. Stoga je, u prvostepenoj presudi Dragomiru Miloševiću, konstatovano kako je Pretresno vijeće “uvjereno da je minobacačka granata koja je pogodila ulicu u blizini tržnice Markale ispaljena s teritorije pod kontrolom SRK-a, te da su je ispalili pripadnici

i netačna”, te da “projektil nije bio u najboljem stanju zbog vrste tla i kuta pod kojim je projektil pogodio tlo”, što je razlog nepouzdanosti ove istrage i pogrešnog izračunavanja ugla. Vidi: ICTY, inv. br. 06049535, Information report, Date: 30 August 2006, Subject: Report on Markale firing incident involving mortars in the Sarajevo area dated, 28 August 1995, Source: Richard J. Higgs, str. 8-11.

⁵⁶ ICTY, Presuda, Milošević D. 2007, par. 700. U ekspertskom izvještaju Miroljuba Vukašinića stoji podatak kako su se “najbliže srpske pozicije u tom trenutku nalazile u predgrađu Lukavica, tj. bile su udaljene preko tri kilometra (3.3) od mesta eksplozije”, što je činjenično netačno. ICTY, inv. br. 02081179, Miroljub Vukašinić, Primena metoda numeričkog eksperimenta u balističkoj ekspertizi događaja na Markale 2, 20. Simpozijum JKEM 97, Beograd, Vojnotehnički institut VI, str. 246-256.

⁵⁷ ICTY, Presuda, Milošević D. 2007, par. 698. Pretresno vijeće u navedenom predmetu je uvažilo dokaze koje je predočilo Tužilaštvo, prema kojima se jasno vidi da su tijela žrtava bila izmasakrirana, tj. da su gelerima odsječeni određeni dijelovi tijela, a da bi se raščistila ulica, žrtve su pomjerane sa glavne prometnice kako bi automobili koji su ih prevozili mogli prolaziti i transportovati ih prema gradskim bolnicama. Vidi: ICTY, Presuda, Milošević D. 2007, 721.

⁵⁸ Pretresno vijeće prvenstveno misli na ekspertize general – majora Garovića, koji je na osnovu fotogrametrijske metode pokušao procijeniti mjerenje koje su izvršili istražitelji na licu mjesta, kao i na ekspertizu Miroljuba Vukašinića, koji je na osnovu TV snimaka mjesta eksplozije, uz korištenje metoda “numeričke simulacije dejstva projektila na cilj”, izvršio analizu u kojoj je pokušao pokazati da se radi o “statički aktiviranoj mini”. Vidi: ICTY, Presuda, Milošević D. 2007, par. 700.

SRK-a.”⁵⁹ Međutim, Žalbeno vijeće ICTY u predmetu Dragomir Milošević, je uvažilo dokaze predočene od strane odbrane da je optuženi tokom augusta i početkom septembra 1995. bio na liječenju u Beogradu,⁶⁰ zbog čega poništava osuđujuće presude za granatiranje zgrade “Bitas” i Tržnice Markale i preinačuje kaznu na 29 godina zatvora.⁶¹ Ovakva odluka Žalbenog vijeća ne dovodi u pitanje odluku Pretresnog vijeća o pravcu ispaljenja granate, te uvažava činjenicu kako je “cjelokupno stanovništvo Sarajeva bilo žrtva krivičnog djela terorisanja koje je počinjeno pod Miloševićevom komandom”.⁶² Žalbeno vijeće još konstatuje kako je Čedomir Sladoje, načelnik štaba SRK, preuzeo Miloševićeve dužnosti, te “izdavao naredjenja zastupajući komandanta”.⁶³ Slijedom prethodno izloženog, zaključujemo kako za masakr ispred Tržnice Markale, iako je “izvan razumne sumnje” dokazano da je granata ispaljena sa položaja SRK, niko iz lanca komandovanja ovim kopusom (SRK) nije osuđen, kao i da, na sudu ICTY i Sudu BiH ne postoji potvrđena optužnica protiv određenih lica, s tim u vezi, koji su naredili ili izvršili navedeni zločin.

⁵⁹ ICTY, Presuda, Milošević D. 2007, par. 714-724. U Presudi Pretresnog vijeća se još precizira da je “pravac doleta granate iznosio 170 stepeni, to jest, da je ona doletjela iz pravca planine Trebević, što je bila teritorija koju je držao SRK.”

⁶⁰ Međutim, u presudi Žalbenog vijeća se ne navodi tačan period u kojem je Milošević bio u Beogradu. Prema dokumentaciji koja je korištena u navedenom predmetu, na klinici za očne bolesti VMA liječen je u vremenskom periodu od 9. augusta do 21. augusta 1995. godine, zbog ranjavanja u desno oko, 17. maja 1995, tokom izvođenja borbenih dejstava na objektu Bosut, širi rejon Zlatišta. Također, prema raspoloživoj dokumentaciji, general Milošević je, u nekoliko navrata dolazio na kontrolu na Kliniku za očne bolesti VMA: 4. i 25. septembra 1995, 13. novembra 1995, 4. januara 1996, 12. marta 1996. itd. (Vidi: ICTY, DD00-3192, Klinika za očne bolesti VMA, Beograd, Broj istorije bolesti: 117842/001, Otpusna lista, Zastupa načelnika klinike: Pukovnik: Ljubiša Krstić; ICTY, DD00-3189, Vojna pošta 7572-6, int. br. 09/3184-2, 28. augusta 1996. godine, Sarajevo, Vojna tajna, Interno; Uvjerenje, Nadležni starešina: general-major: Škrbić; Ovo uvjerenje je izdato naknadno, godinu dana nakon masakra na Markalama). Međutim, ostaje nejasno da li je u periodu od 21. augusta, (tj. od dana otpusta iz bolnice), do 4. septembra (dana kada je imao kontrolu), boravio u Beogradu ili negdje drugo. Sporan period obuhvata i dan kada je ispaljena granata ispred Gradske tržnice Markale, iako se u Presudi navodi kako je Sladoje preuzeo Miloševićeve dužnosti između 6. augusta i 10. septembra 1995. godine. Vidi: ICTY, Presuda, Milošević D. 2009, par. 289.

⁶¹ ICTY, IT-98-29/1-A, Pred Žalbenim vijećem, Tužilac protiv Dragomira Miloševića, Presuda, 12. novembar 2009, par. 283-294; Dispozitiv, 134.

⁶² Isto, par. 289, 335, Dispozitiv Presude, str. 134.

⁶³ Isto, par. 291-335.

Reakcije na masakr ispred tržnice Markale

“...prema pravilima dobronamjerne brige za gledatelje,
samo je nekoliko od tih snimaka moglo biti prikazano na BBC-u.”

Martin Bell, 1996.⁶⁴

Potresni snimci nakon masakra na Markalama emitovani su na mnogim TV stanicama u zemlji i svijetu, a sam zločin naišao je na brojne reakcije i međunarodnih i domaćih zvaničnika.⁶⁵ Richard Holbrooke, glavni predstavnik američke mirovne inicijative, nakon što je “jezive vijesti” i “scene krvoprolića” sa CNN-a odgledao u svojoj hotelskoj sobi u Parizu, smatrajući da je “ovo posljednji test za zapad”,⁶⁶ nije dozvolio da ovaj zločin poremeti program planiran za njegovu *Shuttle* diplomatiju,⁶⁷ te je nastavio sa propagiranjem ideje o brzom miru i radio na njenoj što skorijoj reali-

⁶⁴ Ovo konstatuje Martin Bell, dopisnik BBC-a iz Sarajeva, koji je na lice mjesta došao “kada se ulica već čistila i kada su zastrašujući prizori krvi sapirani”. Vidi: Bell Martin. 1996. *In Harm's way. Reflections of a war – zone Thug*, London: Penguin Books, str. 278.

⁶⁵ Na primjer, generalni sekretar UN-a, Boutros Ghali je “bezrezervno” osudio granatiranje, naredivši vojnim komandantima “da odmah istraže ovaj napad i bez odgađanja podzumu primjerenu akciju.” (Vidi: “Gali naredio primjerenu akciju”, *Oslobođenje*, 29. august 1995, str. 16). Španija je, kao predsjedavajuća EU, osudila masakr, uz napomenu da će “odgovorni za masakr platiti za svoje zločine.” (Vidi: “Platiće za svoje zločine”, *Oslobođenje*, 29. august 1995, str. 16). U saopštenju Klausua Kinkela se ističe da je Njemačka osudila granatiranje Sarajeva, te konstatovala da “odgovorni za njega moraju biti kažnjeni.” (Vidi: “Novi masakr u Sarajevu. Reagovanje u zemlji i svijetu”, *Oslobođenje*, 29. august 1995, str. 6.) No, najviše zainteresovana za bombardovanje bila je administracija SAD-a, a Brns je u Vašingtonu istakao da SAD “čvrsto stoje iza obaveza preuzetih na nedavnoj londonskoj konferenciji i zasjedanju NATO-a koje je uslijedilo kada je jasno naglašena namjera međunarodne zajednice da odgovori na napade na Sarajevo”. Sa druge strane, Rusija i Grčka, uz osudu ovog “kukavičkog sumnjivog čina” nadaju se da “neće omesti nastojanja da se pronađe mirovno rješenje za bivšu Jugoslaviju.” (Vidi: “Osuda Grčke”, *Oslobođenje*, 30. august 1995, str. 5).

⁶⁶ Holbrooke R. 1998, str. 95.

⁶⁷ *Shuttle* diplomatija “posrednička diplomatija, u kojoj posrednici putuju, obično između jedne ili druge sporne (ili više) strane, prenoseći uzajamne poruke, ali i djelujući samostalno radi iznalaženja kompromisa, odnosno rješenja prihvatljivog za strane u sporu.” Vidi: David Đ. Dašić, *Savremena diplomatija*, Beograd: Multidisciplinarni centar za podsticanje integracionih procesa i harmonizaciju prava: Privredni savetnik, 2008, str. 249).

zaciji.⁶⁸ Predsjednik Predsjedništva RBiH, Alija Izetbegović, kojeg je vijest o masakru zatekla u Mostaru, u izjavi za Radio Mostar krivi “neprincipijelnu politiku svijeta”, te nakon određenih dilema, ipak, uz konsultacije sa svojim saradnicima, odlučuje nastaviti put prema Parizu i učestvovati u pregovorima sa Holbrookeom.⁶⁹ Za razliku od prethodnih pregovora u rezidencijalnom objektu Vojske Jugoslavije u Dobanovcima, od 25. augusta, kada se Karadžić zalagao za ratnu opciju i nije pristajao na kompromis,⁷⁰ na vanrednoj sjednici Skupštine RS-a, održanoj na Jahorini u popodnevnom satima 28. augusta,⁷¹ odlučeno je da se, na narednom sastanku u Dobanovcima, prihvati američka mirovna inicijativa,⁷² ali pod uslovom da na pregovo-

⁶⁸ Razloge za aktiviranje američke administracije vidjeti u: Azinović V. u: Biserko Sonja. (ur.) 2006. *Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 728.

⁶⁹ U izjavi za Radio Mostar, predsjednik Predsjedništva Alija Izetbegović još sa ogorčenjem konstatira: “Današnja tragedija, prizori ovih unakaženih ljudi koje gledamo na televiziji rezultat su te neprincipijelne politike jednog svijeta koji nas je prepustio stradanju i pri tome nam vezao ruke. Idem u Evropu da tamošnje odgovorne ljude upitam dokle će se ta situacija nastavljati i da mi ovo nasilje više nećemo trpjeti. Upotrijebit ćemo sva sredstva koja nam stoje na raspolaganju da se iz ove nevolje izbavimo. Hoću da naglasim: sva sredstva. Što se tiče današnjih ubica, njima poručujem da ćemo im vratiti ravnom mjerom, i to vrlo skoro. Taj dan nije daleko.” Vidi: Izjava za Radio Mostar povodom masakra na sarajevskoj tržnici, 28. august 1995. Vidi: Izetbegović Alija. 1996. *Govori, pisma, intervjui '95*, Sarajevo: TKP “Šahinpašić”, str. 118.

⁷⁰ ICTY, 01152319, Savezna Republika Jugoslavija, Vrhovni Savet odbrane, br. 12-4, 26. august 1995, Beograd, Odbrana, Državna tajna. Zabeleška sa sastanka predstavnika najvišeg političkog i vojnog rukovodstva Savezne Republike Jugoslavije i Republike Srpske održanog 25. augusta 1995. godine u rezidencijalnom objektu Vojske Jugoslavije u Dobanovcima; Zabelešku sačinio: Sekretar VSO, general-major dr. Slavoljub Sušić; Predsednik: Zoran Lilić.

⁷¹ Četvrta vanredna sjednica Narodne Skupštine RS na Jahorini, održana je nakon masakra na Markalama, sa početkom u 17.00 sati. Vidi: “Parlament Republike Srpske. Počelo vanredno zasjedanje”, *Glas srpski*, 29. august 1995, str. 1.

⁷² “Izgleda da bosanski Srbi shvataju da su gadno pogriješili granatirajući Tržnicu”, te, u nastojanju da “umanje šanse za zračne udare”, pristaju na mirovne inicijative koje su prethodno izričito odbijali. Vidi: Holbrooke R. 1998, str. 101; No, Nikola Koljević ne vidi nikakvu povezanost odluke Skupštine sa masakrom na Markalama, a u svom “Dnevniku” prezentira da je ova Skupština zasijedala prije masakra, i da su odluke o miru donešene prije ovog zločina, a masakr na Markalama spominje u prvoj rečenici za događaje od 29. augusta slijedećim riječima: “I još jednom u trenutku kada se opet govori i radi na mirovnom planu, masakr u Sarajevu. Opet na Markalama. Opet slike užasa, mrtvi, ranjeni.” Sam Koljević, ili urednik njegovog Dnevnika (kojeg je SANU objavio poslije njegove smrti) su svjesno htjeli prikazati

re, uz delegaciju SRJ, zasebno ide i delegacija samoprogllašene Republike Srpske. Na sastanku u Dobanovcima održanom 29. augusta, Slobodan Milošević je predložio rukovodstvu samoprogllašene Republike Srpske da u saopštenju za javnost “oštrije osude granatiranje Sarajeva i stradanje nedužnih civila”,⁷³ te da trebaju “optužiti ko je odgovoran”, tj. organizovati “preki sud”.⁷⁴ Međutim, političko i vojno rukovodstvo RS ubjeđuje Miloševića kako “ni sam UNPROFOR nema preciznih podataka odakle je granata ispaljena”,⁷⁵ a u interpretaciji svog poslednjeg razgovora sa Smithom, Mladić je izostavio spomenuti najbitniji detalj koji se odnosio na činjenicu da je UNPROFOR utvrdio tačno mjesto ispaljenja granate, koje je bilo pod kontrolom “SRK”.

Istovremeno sa političkim sastancima i promišljanjima kako dalje, trajala je nasumična razmjena vatre sa položaja SRK i Armije RBiH,⁷⁶ a dva sata nakon masakra na Markalama, sa položaja Armije RBiH iz Hrasnice granatirano je područje Vrela

da je masakr na Markalama izvršen nakon što je rukovodstvo RS pristalo na pregovore za američku mirovnu inicijativu, što se uklapalo u koncept pripisivanja zločina “muslimanskoj strani”, te negiranja umješanosti VRS, koja, prema saopštenju informativne službe GŠ VRS “nema nikakve veze sa iznenadnim teškim incidentom niti raspolaže takvim ubojitim sredstvom koje bi odjednom moglo unesrećiti toliki broj lica.” Vidi: Koljević Nikola. 2008. *Stvaranje Republike Srpske: Dnevnik 1993-1995*, Knjiga II, Beograd: Službeni glasnik, 275-281.

⁷³ ICTY, inv. br. 01141108, Odbrana, Državna tajna, Savezna republika Jugosvija, Vrhovni savet odbrane, DT br. 12-5, 30. august 1995, Beograd. Zabeleška sa sastanka predstavnika najvišeg političkog i vojnog rukovodstva Savezne Republike Jugoslavije i Republike Srpske održanog 29. augusta 1995. godine u rezidencijalnom objektu Vojske Jugoslavije u Dobanovcima; Zabelešku sačinio: Načelnik vojnog kabineta, general-major: dr. Slavoljub Šušić, Predsjednik Savezne Republike Jugoslavije: Zoran Lilić; Govor Miloševića, str. 4, 5. i 10. (Dalje: Zapisnik sa VSO, 29. august 1995, Dobanovci).

⁷⁴ Koljević, kao jedan od učesnika u sastanku, u svom Dnevniku navodi kako je Milošević predložio organizovanje prijekog suda, pred kojim bi trebalo suditi odgovornim za masakr na Markalama, dok se ova Miloševićeva ideja ne navodi u Zapisniku sa sastanka u Dobanovcima. Vidi: Koljević N (II). 2008. str. 285; Zapisnik sa VSO, 29. august 1995, Dobanovci, str. 10

⁷⁵ Zapisnik sa VSO, 29. august 1995, Dobanovci. Govor Tolimira i Mladića, str. 10.

⁷⁶ ICTY, inv. br. R0034896, UNPF – HQ Zagreb, UN Restricted. Land operations – joint operations Centre, Date/Time: B AUG 95, From: LGEN Janvier FC UNPF; To: MNEMONIOC 670, Mnemonic 670 “covers” Annan UNNY OIC SIT CENTRE, UNNY, Subject: UNPF – HQ DAILY SITREP, 28. 00.01B to 28. 23.59 B aug 95, str. 2.

Bosne i Plandišta,⁷⁷ kada je ubijen jedan civil.⁷⁸ Istog dana, sa položaja “SRK” intenzivno je granatirano sarajevsko naselje Breka kada su ubijena četiri civila,⁷⁹ a nekoliko granata eksplodiralo je i na Klinički centar Koševo, kada su ranjena dva pacijenta smještena na Neurohirurškoj klinici.⁸⁰ I narednog dana istovremeno sa sastankom rukovodstva samoproglašene Republike Srpske i Savezne republike Jugoslavije u Dobanovcima, u 18.06 sati, sa položaja “SRK” na Špicastoj Stijeni ispaljena je raketa koja je eksplodirala nekoliko metara od stambene zgrade u Franjevačkoj ulici 17 b, u blizini Sarajevske pivare, gdje je ubijen jedan, a ranjena tri civila.⁸¹

⁷⁷ U izvještaju UNPROFOR-a, kojeg je odobrio pukovnik Demurenko, o situaciji za Sektor Sarajevo od 27. augusta u 20.00 sati do 28. augusta u 20.00 sati ovaj zločin se spominje u nekoliko navrata, ali sa pogrešnim informacijama o vremenu granatiranja (tj. 10.30). U kontekstu spominjanja zločina na Tržnici, u izvještaju se kao razlog za “gubitak brojnih žrtava na Markalama”, navodi kako se to “možda dogodilo zbog granatiranja pravoslavne crkve na Ilidži od strane Armije BiH, kada je ranjeno 40 civila.” (str. 5 i 7). Međutim, na drugom mjestu u Izvještaju (str. 2 i 9), kao vrijeme granatiranja, navodi se 12.30 sati, što je približno tačno. (Vidi: ICTY, R011-1161-R0011-1173-BCST/Prjevod; UN, UNPROFOR, Sektor Sarajevo, 28. august 1995, Prima: Insturena komanda UNPROFOR-a, Pozadinska komanda UNPROFOR-a; Šalje: Komanda Sektora Sarajevo, Sastavio: Kapetan Grady, dežurni oficir, Odobrio: pukovnik Demurenko, načelnik štaba; Predmet: Izvještaj o situaciji za Sektor Sarajevo od 27. augusta 1995. u 20.00 sati do 28. augusta 1995. u 20.00 sati).

⁷⁸ Ubijena je Jadranka Vitor (1961), a ranjen sveštenik Đorđe – Đuro Ilić. ICTY, DD00-3178, Republika srpska, MUP, Centar javne bezbjednosti Sarajevo, Odjelenje kriminalističke policije, Sarajevo, broj: 15-02-337/95, dana: 7. septembra 1995. godine, Službeni izvještaj; Podnosilac izvještaja: Danilo Dželetović; ICTY, inv. br. DD00-3182, Karta u kojoj su ucrtani navedeni položaji; Zapisnik o saslušanju svedoka, Ilić Đorđe, Sveštenik Srpske pravoslavne crkve, 20. novembra 1995. godine.

⁷⁹ U poslijepodnevni satima, u ulicama Ismeta Mujezinovića, Juraja Najtharta i Alekse Šantića, ubijena su četiri civila. Vidi: IT-98-29/1: Dragomir Milošević, P00602.B, Speadsheet of police reports, str. 20-21.

⁸⁰ Isto. Vidi još: “Četničko divljanje nastavljeno i sinoć. Granatiran i Klinički centar”, *Oslobođenje*, str. 4.

⁸¹ Čekić S. (et al), 2010, str. 703, ICTY, IT-98-29/1: Dragomir Milošević, P00602.B, Speadsheet of police reports, str. 21; ICTY, R009-8124-8155-BCSDT/Radna verzija prijevoda; Original: engleski, Ograničeno na UN, Hitno, Dnevni izvještaj o stanju štaba vojnih posmatrača UN; Upozorenje: Molimo da se ovaj izvještaj ne šalje na način koji nije bezbjedan. Šalje: Štab Vojnih posmatrača UN Zagreb, 30. august 1995, 06.00 sati, Sastavio: Kapetan Marouschank, Šlanje odobrio: potpukovnik Deverell. Prima: Specijalni predstavnik generalnog sekretara, Načelnik odjeljenja za civilne poslove, Odjeljenje za informisanje, Odjeljenje za administrativna pitanja, Jedinica pozadinskog rejona, Glavna služba bezbjednosti, Štab misi-

I nakon brojnih nesuglasica na ovom sastanku, poslije dužeg oklijevana, 15 minuta prije ponoći, predstavnici RS-a su, na insistiranje poglavara Srpske pravoslavne crkve,⁸² ipak pristali da na pregovore o miru pošalju jedinstvenu delegaciju od šest članova, na čelu sa predsjednikom SRJ Slobodanom Miloševićem.⁸³ Međutim, potpis predstavnika RS na ovaj dokument nije promijenio već donešene odluke u NATO-u, a bombardovanje položaja VRS, koje će uslijediti u narednim danima, kao način kažnjavanja za počinjene zločine, dovest će do povlačenja teškog naoružanja i, u konačnici, do završetka opsade Sarajeva.

Posljedice masakra na Markalama i završetak opsade Sarajeva

“Povijesne će studije pokazati kako je, u cjelosti gledajući, Zapad vrlo trajlavo reagirao, ali će uloga britanske vlade biti predmet posebne osude.”

Hodge Carole, 2007, str. 232.

Bombardovanje položaja VRS, kao načina kažnjavanja za zločine koji su počinjeni u Sarajevu, ali i drugim mjestima RBiH, u periodu od početka opsade do drugog masakra na Markalama nije realizovan na način koji bi dao odgovarajuće rezultate i spriječio buduće zločine nad civilima. Kao jedan od razloga za neprimjenjivanje ovakve vrste kažnjavanja agresora ogleda se i u, od početka, na pogrešnim temeljima postavljenom “vrlo nejasnom i ograničenom” mandatu UNPROFOR-a u BiH, čija se misija praktično “pretvorila u dostavnu službu koja se brinula da hrana stigne do onih kojima je potrebna”, a svodila se na “čuvanje nepostojećeg mira”.⁸⁴ Tek

je UN u Hrvatskoj, Štabni odsjek za obavještajne poslove, Dva odsjeka za kopnene operacije, Odsjek za vazdušne operacije, Centar za kontrolu i koordinaciju misije, Oficir za vezu snaga za brzo djelovanje, Oficir za vezu NATO-a, Posmatračka misija Evropske zajednice, str. 32).

⁸² S obzirom da su potpisnici ovog dokumenta vladika Irinej Bulović i patrijarh Pavle, on je poznat i kao “Patrijarhov sporazum”.

⁸³ Zapisnik sa VSO, 29. august 1995, Dobanovci. str. 14-16.

⁸⁴ Azinović V. u: Biserko S. (ur), 2006. 744; Degan Đ. Vladimir, 2006. *Međunarodno pravo. Drugo osavremenjeno izdanje*, Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, str. 818; Enis Omerović, *Ujedinjene nacije i masovna kršenja ljudskih prava u formi međunarodnih zločina u Bosni i Hercegovini u vrijeme međunarodnog oružanog sukoba*, 2010. u: Pregled, časopis za društvena zbivanja, br. 3, Sarajevo, str. 213. i 234. Iako je Rezolucijom 836 (1993), proširen mandat UNPROFOR-a na zaštitu sigurnih zona, UNPROFOR se, i to vrlo ograničeno, usudio upotrijebiti oružanu silu oko Sarajeva tek nakon dolaska Snaga za brze intervencije.

na poziv Generalnog sekretara Ujedinjenih nacija i po njegovom odobrenju NATO je mogao izvršiti bombardovanje, a strah da pripadnici UNPROFOR-a na terenu ne budu uvučeni u rat, čime bi ozbiljno narušili neutralnost i bili prisiljeni stati na “jednu od strana u sukobu”, bio je i razlog što su UN zadržavale pravo veta na odluke o bombardovanju. Ovaj “dvostruki ključ” posebno je došao do izražaja nakon masakra na Markalama u februaru 1994. godine, kada je, i nakon Ghalijevo poziva Wörneru (NATO-u) s ciljem “kažnjavanja odgovornih za masakr”, komandant UNPROFOR-a u BiH postigao sporazum sa “zaraćenim stranama”, čime je preduhitrio NATO da donese odluku o bombardovanju.⁸⁵ Svi naredni pokušaji spriječavani su na sličan način,⁸⁶ a potpuni krah UNPROFOR je doživio krajem maja 1995, kada je, zbog granatiranja Sarajeva i Tuzle, NATO pokrenuo kampanju bombardovanja, nakon čega su trupe UNPROFOR-a na terenu poslužili kao taoci “VRS-a”. Stoga, kasniji razgovori i najave povlačenja trupa UNPROFOR-a iz BiH nisu odgovarali rukovodstvu Republike Srpske, kojima su ove trupe služile kao sredstvo ucjene u slučaju da dođe do novih bombardovanja od strane NATO-a.⁸⁷ U fazama iznalaženja pravog rješenja za zaštitu trupa UNPROFOR-a na terenu, tolerisano je vrlo intenzivno granatiranje svih sigurnih zona, kao i zauzimanje Srebrenice i Žepe, bez konkretnih sankcija, a Londonska konferencija je, u namjeri da spriječi pad Goražda, omogućila NATO-u da direktno bombarduje položaje “VRS”, ali samo oko te enklave, bez konsultacije

⁸⁵ Podsjećamo da je strah od bombardovanja bio i razlogom rezultata istrage UN-a, nakon maskara na Markalama 5. februara 1994, prema kojoj je ostalo otvoreno pitanje ko je ispalio granatu na Pijacu. O masakru na Markalama I vidi više: Karović M. 2013, (Magistarski rad), str. 92-113. Vrlo često je, prema istragama UN-a, izvor vatre nakon granatiranja Sarajeva bio nejasan, što je služilo kao opravdanje za nereagirane, a čime su izbjegnute opasnosti po trupe UNPROFOR-a na terenu, što primjećuju i novinari koji su tada izvještavali iz Sarajeva. Vidi: Bell M. 1996, str. 278. Brendan Simms tvrdi kako je Britancima trebalo da “obore Bosance s njihovog pijedestala žrtve i tako opravdaju neintervenciju”. Vidi: Simms Brendan. 2002. *Najsramniji trenutak: Britanija i uništavanje Bosne*, Sarajevo: Buybook, str. 22. Nakon drugog masakra ispred tržnice Markale, rezultati istrage UN-a objavljeni su tek nakon evakuiranja pripadnika UNPROFOR-a iz sigurne zone Goražde.

⁸⁶ Azinović V. u: Biserko S. (ur.) 2006, str. 724-726.

⁸⁷ “... Neodrživo je da avijacija NATO-a djeluje, a da se jedinice UNPROFOR-a nalaze u Goraždu, Bihacu i sl. (...) Dobro je dok se nalaze u enklavama da ih držimo u okruženju ili (...) pod vatrom. Isto važi i za UNHCR i MKCK koji bi tražili povlačenje iz enklava ili Banje Luke i ostalih mesta.” vidi: ICTY, 0529-3548, Komanda SRK, Odeljenje za obaveštajno-bezbedonosne poslove, str. pov. br. 20/06-1-295, 23. juli 1995. godine, Vrlo hitno, Svim jedinicama SRK, VU “Orao”, Pračanski bat. 4. MAP 4. MPOAP. 4. SNB. IKM-1 i IKM – 2. Namere i aktivnosti neprijatelja na području Sarajeva, Načelnik, Pukovnik Marko Lugonja.

sa UN-om, što je bio vrlo efikasan potez, koji je spriječio pad Goražda. Nakon tolerisanja svih navedenih zločina, kao povod za bombardovanje poslužilo je granatiranje Gradske tržnice, što nije bio “ni prvi izazov zapadnoj politici, ni najgori incident u ratu, bio je samo najnoviji”, te je prema Holbrookovoj ocjeni pružio “neočekivanu posljednju šansu da se uradi ono što je trebalo uraditi tri godine ranije”.⁸⁸ Nakon što je, izvan “svake razumne sumnje”, u nekoliko istraga UNPROFOR-a i MUP-a RBiH dokazano da je granata koja je eksplodirala ispred Gradske Tržnice ispaljena sa položaja “SRK”, uz prethodno osiguranje “najranjivijih elemenata” UNPROFOR-a,⁸⁹ Kofi Annan, koji je u sekretarijatu UN-a bio zadužen za mirovne operacije, ne tražeći odobrenje od Vijeća sigurnosti UN-a, odlučuje pozvati NATO da izvrši zračne udare,⁹⁰ nakon čega je generalni sekretar NATO-a, Willy Claes ovlastio generala Joulwana i admirala Smitha da preuzmu vojnu akciju “ako bude ocijenjena odgovarajućom”.⁹¹

Ostalim pripadnicima UNPROFOR-a i vojnim posmatračima UN-a, koji nisu napustili BiH, data su određena uputstva o načinu zaštite i preuzimanju “nužnih ko-

⁸⁸ Holbrooke R. 1998, str. 95-96.

⁸⁹ Britanskog kontigenta u Goraždu.

⁹⁰ Holbrooke R. 1998, 102.

⁹¹ Reakcije na ovu Annanovu odluku, bez konsultovanja Vijeća sigurnosti UN, bile su različite, od kritika do pohvala. Vidi: ICTY, 1D07-0852, Outgoing Code Cable, TO: Akashi, UNPF, Zagreb, attn SRSG FC; TO: Akashi, UNPROFOR, Sarajevo att Crndr BHC, Info: Stoltenberg, Geneva, FROM: Annan, UNATIONS, New York, DATE: 6 September 1995, NUMBER: 2939, SUBJECT: Security Council discussions; Povelja Ujedinjenih naroda, u: Bisić Mustafa. 1999. *Ratni zločin i genocid: Zbirka pravnih dokumenata i sudske prakse* (drugo dopunjeno izdanje), Sarajevo: Ministarstvo pravde Kantona Sarajevo i Studentska štamparija Univerziteta Sarajevo, str. 31; Grazzini Tracisio. 2005, *The changing rules on the use of force in international law*, Manchester 1824: Manchester University Press, str. 69-70; Lapaš Davorin. 2008. *Pravo međunarodnih organizacija*, Zagreb: Narodne novine d. d, str. 181; Milisavljević Bojan, *Nove mirovne misije organizacije Ujedinjenih nacija*, Beograd: Centar za publikacije Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Javno preduzeće “Službeni glasnik”, 2007, str. 118–128, Simms B. 2003. str. 32; S obzirom na činjenicu da su, u međuvremenu, tj. od donošenja Rezolucije 836 (1993), počinjeni brojni zločini, uključujući i masakr na Markalama iz februara 1994, što je kulminiralo padom sigurnih zona UN-a Srebrenice i Žepe, a da pri tome Vijeće sigurnosti UN-a nije postupilo u skladu sa navedenom rezolucijom, sama situacija na terenu je nalažala hitnu akciju. Nastojeći izbjeći suprotstavljene stavove Rusije, Kine i drugih članica Vijeća sigurnosti UN-a, koje su imale pravo veta pri donošenju navedenih odluka, Kofi Annan je, nakon drugog masakra na Markalama, odlučio pozvati NATO na izvršenje zračnih udara, ne tražeći pri tome odobrenje od Vijeća sigurnosti.

raka” u slučaju napada od strane “VRS u znak odmazde zbog eventualnih operacija UNPROFOR-a. U kasnim večernjim satima 29. augusta uspostavljen je alternativni operativni štab za višeg vojnog posmatrača UN Sektor Sarajevo, a svim timovima vojnih posmatrača UN je savjetovano da “za slučaj objavljivanja uzbune budu spremne da na svojim lokacijama odu u zaklon.”⁹²

Prva faza operacije *Deliberate Force (Sračunata sila)* počela je u ranim jutarnjim satima 30. augusta i trajala je do 1. septembra, a cilj je bio da se ostvari “nadmoć u vazduhu, (...) pokaže stepen i priroda kazne, da bi se uništilo oružje, komanda i kontrolna skladišta municije.”⁹³ Pokazalo se da je ideja o formiranju Snaga za brze intervencije i njihovo slanje u BiH, koje su poslužile kao kopnena podrška UNPROFOR-u, bilo vrlo praktično i učinkovito rješenje, jer su djelovale i kao značajna potpora u intervenciji NATO-a.⁹⁴

Istovremeno sa početkom operacije NATO-a, komandant UNPROFOR-a u Zagrebu, general Janvier šalje pismo generalu Mladiću u kojem ga, uz napomenu da je minobacački napad na centar Sarajeva “neoprostiv napad na nevine žrtve”,⁹⁵ obavještava da je cilj bombardovanja položaja VRS “sprečavanje daljnjeg granatiranja Sarajeva.” U nastavku ovog pisma, Janvier nagovještava mogućnost zaustavljanja vazdušnih operacija pod uslovom da Mladić “izda uputstva neophodna za ukljanjanje svih teških oružja iz zone isključenja Sarajeva”, a u protivnom, napadi će se nastavi-

⁹² ICTY, R009-8124-8155-BCSDT, Ograničeno na UN, Hitno, Dnevni izvještaj o stanju štaba vojnih posmatrača UN; Upozorenje: Molimo da se ovaj izvještaj ne šalje na način koji nije bezbjedan. Salje: Štab Vojnih posmatrača UN Zagreb, 30. august 1995, 06.00 sati, Sastavio: Kapetan Marouschank, Slanje odobrio: potpukovnik Deverell. Prima: Specijalni predstavnik generalnog sekretara, Načelnik odjeljenja za civilne poslove, Odjeljenje za informisanje, Odjeljenje za administrativna pitanja, Jedinica pozadinskog rejona, Glavna služba bezbjednosti, Štab misije UN u Hrvatskoj, Štabni odsjek za obavještajne poslove, Dva odsjeka za kopnene operacije, Odsjek za vazdušne operacije, Centar za kontrolu i koordinaciju misije, Oficir za vezu snaga za brzo djelovanje, Oficir za vezu NATO-a, Posmatračka misija Evropske zajednice. (18 kopija), str. 34.

⁹³ ICTY, 00848867, Izjava svjedoka: (Sir) Rupert Smith, 14. august 1996, par. 113; ICTY, 0529-3588, Komanda SRK, Str. pov. br. 20/04-1-257, 30. august 1995. godine, Vrlo hitno, Vanredni borbeni izvještaj sa stanjem u 14,00 časova, Dostavlja.- Glavni štab VRS, IKM – 1 i IKM – 2; Zastupa komandanta: pukovnik Čedomir Sladoje.

⁹⁴ “Uspješan prvi dan NATO-ove operacije ‘Noćni let’ i snaga za brze reakcije”, *Oslobodjenje*, 31. 8. 1995, 1.

⁹⁵ B. Simms ironično konstatira kako su “Srbi ispalili jednu granatu previše.” Vidi: Simms B. 2003. str. 267

ti sve dok su mogućnosti granatiranja Sarajeva otvorene.⁹⁶ Međutim, kako je, artiljerijsko i snajpersko djelovanje sa položaja SRK prozrokovalo nove žrtve u urbanim dijelovima Sarajeva,⁹⁷ ove inicijative UNPROFOR-a nisu dale očekivane rezultate, a narednog dana, 31. augusta, bombardovanje NATO-a po položajima i infrastrukturi "VRS" nastavljeno je mnogo većim intenzitetom.⁹⁸ U zamjenu za prestanak bombardovanja od strane NATO-a, Slobodan Milošević je, u konsultacijama sa Mladićem, obećao Holbrookeu da će SRK "prestati sa akcijama protiv Muslimana u Sarajevu."⁹⁹ Ovo Miloševićevo obećanje, konstantan pritisak Rusije,¹⁰⁰ Demurenkova istraga, koja je dovela u pitanje odgovornost "VRS" za ispaljenje granate na Markalama,¹⁰¹ ru-

⁹⁶ Tekst ovog Janvierovog pisma objavljen je u: Koljević N. 2008. (II), str. 290.

⁹⁷ ICTY, IT-98-29/1: Dragomir Milošević, P00602.B, Spreadsheet of police reports, str. 29-30; E. Krehić, "U agresorskom granatiranju Aneksa. Ranjeni otac i dvije kćerke", *Oslobođenje*, 1. septembar 1995, str. 11.

⁹⁸ Holbrooke R. 1998, str. 113.

⁹⁹ Isto, 110.

¹⁰⁰ Mirko Šagolj, "Rusija osuđuje upotrebu sile", *Oslobođenje*, 31. august 1995, str. 7; Mirko Šagolj, "Izjava neimenovanog predstavnika ruskog MID-a. Ruska televizija i dalje sumnju baca na Muslimane", *Oslobođenje*, 30. august 1995. Konstantin Nikiforov. 2008. *Russian Foreign Policy and the Balkans in the 1990s*, u: BALCANICA XXXVIII, Belgrade, 1-312, Srpska akademija nauka i umetnosti Balkanološki institut, Godišnjak bakanološkog instituta, ur. Dušan T. Bataković, str. 240.

¹⁰¹ Istraga ruskih pripadnika UNPROFOR-a završena je 31. augusta, a objavljena 2. septembra. Iako nismo naišli na izvore koji bi to direktno potvrdili, nije isključeno da su političko rukovodstvo u Rusiji, SRJ, RS kao i srpski lobisti u svijetu bili upoznati sa rezultatima ove "istrage" već 31. augusta, ili jednostavno unaprijed znali što će Demurenkova "istraga" pokazati, na osnovu čega su izvršili pritisak na određene organe u UNPROFOR-u da se obustavi bombardovanje. Prema izjavi koju je 1. septembra prenijela novinska agencija TANJUG, ističe se kako "u Moskvi danas ima sve više glasova da je međunarodnoj javnosti servirana laž oko eksplozije u centru Sarajeva koja je poslužila kao povod za napade NATO-a." (...) "Moskovski radio i televizija danas su u emisiji vesti preneli izvještaje svojih dopisnika iz Ujedinjenih nacija na osnovu kojih proizilazi da su informacije o krivici Srba za artiljerijski napad na Sarajevo isfabrikovane." (Vidi: "Moskva. Rusija će predložiti obustavu napada." Moskva, 1. septembra; TANJUG, *Glas srpski*, 2. i 3. septembar 1995, str. 4 kao i "Izmišljena srpska krivica", str. 5). Također, *Glas srpski* prenosi izjavu profesora političkih nauka sa Univerziteta u Masačusetsu, Stivena Berga u kojoj navodi da se "krivica svaljuje na Srbe sa preteranom sigurnošću. Eliminiraju se mogućnost da se neko doveze kolima, izvadi minobacač iz prtljažnika, ispali granatu na pijacu i potom se odvede sa tog mesta. (...) Smatram da je izvještaj UN deo opšte kampanje, čiji je cilj bio da se krivica prebaci na Srbe, kako bi se oni pokazali kao prepreka miru." Pri citiranju Berga, urednik *Glasa srpske* ne navodi zašto,

šenje aviona NATO-a¹⁰² su neki od faktora koji su uticali na odluku da se 1. septembra obustavi bombardovanje i da prednost pregovorima između Janviera i Mladića.¹⁰³ Iako su povremena granatiranja grada prouzrokovala nove žrtve,¹⁰⁴ a postojale su i naredbe “VRS” o mogućnosti napada i na Snage za brzo djelovanje,¹⁰⁵ korespondencija između Janviera i Mladića, kao i neizvjesnost da li će doći do nastavka NATO

od brojnih izjava i reakcija na masakr, baš ovu uzima za relevantnu, ostavljajući otvorenim pitanje Bergove stručnosti po brojnim osnovama u vezi sa donošenjem sudova o mjestu ispaljenja granate. (Vidi: “Stiven Berg, Masakr na Markalama. Antisrpska kampanja”, Vašington, 1. septembar (SRNA), *Glas srpski*, 2. i 3. septembar 1995, str. 12). Na suđenju Dragomiru Miloševu, brigadir Mohatarem je posvjedočio da su vazdušni udari bili obustavljeni zbog “javnog saopštenja pukovnika Demurenka”. Vidi: ICTY, Presuda, Milošević D. 2007, par. 707.

¹⁰² Prema izvještaju kojeg je Sladoje dostavio GŠ VRS, 30. augusta, poslije 8.00 sati obo-
ren je jedan avion NATO-a raketom ispaljenom iz rejonu Zmijina glava, selo Pribanj (Vidi:
ICTY, 0529-3588, Komanda SRK, Str. pov. br. 20/04-1-257, 30. august 1995. godine, Vrlo
hitno, Vanredni borbeni izvještaj sa stanjem u 14,00 časova, Dostavlja.- Glavni štab VRS,
IKM – 1 i IKM – 2; Zastupa komandanta: pukovnik Čedomir Sladoje; “Izjava francuskog
vojnog predstavnika. Potraga za pilotom i navigatorom”, *Politika*, 2. septembar 1995, str. 2).

¹⁰³ ICTY, 1D07-0852, Note to Mr. Annan, 6. septembar 1995, NATO Air Operation.

¹⁰⁴ Na primjer, vidi: ICTY, IT-98-29/1: Dragomir Milošević, P00602.B, Spreadsheets of police
reports, str. 30; Čekić S. (et al), 2010. 771; “Ratna hronika”, *Oslobođenje*, 2. septembar 1995,
str. 16.

¹⁰⁵ Na osnovu K – S E SRK od 1. septembra 1995. godine “u cilju planiranja dejstava za
sprečavanje manevra snaga za brze intervencije i nanošenja što većih gubitaka”, pukovnik
Luka Dragičević naređuje dejstvo po snagama za brze intervencije. “Sva oruđa okrenuta u
pravcu Butmir, Kotorac, Krupac i Igman imati u gotovosti za trenutno gađanje, tj. otvaranje
vatre. (...) Igmanska i Ilidžanska pbr će pripremiti lansere a/b koji će biti u gotovosti za po-
sedanje vojnog položaja po planu “Talas 1”(…) za dejstvo po rejonu Aerodroma, Butmira,
S. Kolonije i Hrasnice.” (Vidi: ICTY, inv. br. 0529-2626, Komanda SRK – IKM, Str. pov. br.
20/04-119, Nanošenje vatre u udara po snagama za brze intervencije. Naređenje.-, Dosta-
viti: 1. SMBR, 2. SLBR, 3. SPBR, Ilidž. PBR, IG. PBR. 4. MAP i SRK – KM (Na znanje),
I IKM-1 (Na znanje); Komandant IKM-2, pukovnik: Luka Dragičević). Ali, 3. septembra
1995. iz Komande SRK se konstatuje kako je dobro “što nismo dejstvovali po snagama za
brze reakcije, jer bi efekti verovatno bili minimalni. Sačuvali smo važne količine municije
najkritičnijih kalibara, protivnika doveli u zabunu i izbjegli odgovore koje su oni očekivali.
Bombardovanje i granatiranje nisu pričinili značajne štete u sistemu odbrane. A uopšte ga
nisu narušili.” (ICTY, inv. br. 0529-2629, Komanda SRK IKM-2, Str. pov. br. 20/04-122,
3. septembra 1995. godine, Hitno, Referisanje Komandanata brigada K-D1 IKM-2 Odluka,
Zaključci i Zahtevi;

bombardovanja trajala je sve do 5. septembra. Dan prije odluke o nastavku bombardovanja, 4. septembra, pored Koljevićevog pomirljivog pisma uz pristanak na povlačenje teškog naoružanja,¹⁰⁶ u komandu UNPROFOR-a stiglo je i Mladićevo pismo, adresirano na Janvier, u kojem su, na pet stranica teksta, pored ostalog, sadržane optužbe za “agresiju” od strane NATO-a. U nekoliko navrata Mladić spominje zločin na Markalama, a ohrabren Demurenkovim javnim istupima, dovodi u pitanje vjerodostojnost istrage nakon maskra, za koji tvrdi da je “nepravедno optužena VRS”. General Mladić, hipotetički postavljajući tezu, da su tačne optužbe za masakr, smatra kako je “agresija NATO-a (...) izašla iz okvira odgovora na Markale 2”, te negoduje što je kao odgovor na “jednu minobacačku minu 120 mm” uslijedilo ispaljenje “na hiljade najrazličitijih artiljerijskih projektila” uz napomenu da gađani ciljevi “ničim nisu mogli izazvati ‘scenario Markale’.” General Mladić Pismo završava tvrdnjama kako “gradu Sarajevu ne preći nikakva opasnost od strane Vojske Republike Srpske”, a pod izgovorom da odluku o povlačenju teškog naoružanja, prema odredbama Ustava RS, može donijeti samo Narodna skupština RS, “na osnovu izražene volje na referendumu”, ističe kako on, kao general, nema pravo da donese jednu takvu odluku.¹⁰⁷ Koljević je pokušavao ubijediti specijalnog izaslanika generalnog sekretara UN-a, Akashija da se Mladićeви stavovi ne podudaraju sa stavovima rukovodstva RS, a kao dokaz za to navodi da je “povlačenje” teškog naoružanja u toku. Međutim, ovo “povlačenje” je, u detaljnom izvještaju UNPROFOR-a, okarakterisano kao “predstava za medije, ali i kao način da se naoružanje bolje osigura time što ga se premješta dalje od vjerovatnih ciljeva.”¹⁰⁸ Nakon što je, na temelju svih izvora UN i NATO-a, ustanovljeno da VRS nije ispunila zahtjeve o povlačenju teškog naoružanja,¹⁰⁹ 5. septembra od 13.05 sati nastavljena je druga faza vojne intervencije NATO-a koja će trajati do 14. septembra.¹¹⁰ Istovremeno sa ovim NATO napadima, sa položaja SRK je, u nekoliko navrata, dejstvavano po gradu, čime su direktno bile ugrožene i trupe UNPROFOR-a na Zetri i PTT-u. Međutim, po uobičajenoj, do-

¹⁰⁶ Koljević N. (II) 2008, str. 297.

¹⁰⁷ ICTY, 1D06-9866, Glavni štab vojske Republike Srpske, broj: 06/17-5/5, 4. septembar 1995. godine, Komandi UNPROFOR-a – Zagreb (n/r generala Bernarda Janvier-a); Komandant, general pukovnik Ratko Mladić.

¹⁰⁸ ICTY, R0015855, Outgoing code cable, Most immediate, To: Annan, UNATIONS; New York - “Only”; Info: Stoltenberg, ICFY, Geneva, Smith, UNPROFOR, Sarajevo – “Only”, From: Janvier, UNPF, Zagreb, Date: 5 September 1995, 13.47 (pečat i paraf), Number: UNPF-HQ Z – 1597, Subject: Update on decision – making: air operations.

¹⁰⁹ Isto.

¹¹⁰ ICTY, inv. br. 00848867, Izjava svjedoka: (Sir) Rupert Smith, 14. august 1996, par. 114.

tadašnjoj praksi, komanda “SRK oštro demantuje” ove optužbe od strane UNPROFOR-a, nakon čega se “ipak ispostavilo da su podaci UNPROFOR-a bili ispravni i tačni”, a ustanovljeno je da su “po gradu djelovali borci artiljerijskih jedinica iz bataljona Vlade Medića, komandanta 1/3. Spbr.” U Upozorenju upućenom svim jedinicama SRK, Sladoje ističe kako je dato “dosta argumenata UNPROFOR-u i NATO-u da treba istrajati sa pritiscima i borbenim dejstvima po srpskim položajima, te (...) zabranjuje u sadašnjem trenutku i borbenim uslovima bilo kakvo dejstvo po gradu Sarajevu i ciljevima u istom.”¹¹¹

Kao reakcija na Mladićeve prijetnje od 10. septembra da će napasti preostale sigurne zone, ukoliko se nastavi bombardovanje, NATO je odlučio upotrijebiti rakete “Tomahawke”, lansirane sa brodova u Jadranu, da bi bombardovao vitalne vojne ciljeve u Banja Luci i drugim gradovima zapadne Bosne.¹¹² Upotreba ovih raketa imala je vrlo učinkovit psihološki efekat na rukovodstvo RS, koje je, nakon višesatnih pregovora sa Holbrookeom u Beogradu, 13/14. septembra potpisalo dokument koji ih je obavezivao da “obustave sve ofanzivne operacije u području Sarajeva”, otvore dva kopnena puta iz Grada, kao i sarajevski aerodrom, a u roku od sedam dana bili su obavezni ukloniti teško naoružanje oko grana.¹¹³

Naredba komandanta SRK o izvlačenju 50 % teškog naoružanja uslijedila je narednog dana, uz napomenu da se izvučene jedinice organizuju tako da “budu u stalnoj gotovosti za dejstvo u zoni odbrane svojih brigada” te da će “načelnik artiljerije komande Korpusa, zajedno sa načelnicima artiljerije u brigadama izraditi jedinstven plan dejstva artiljerije.”¹¹⁴ Za uzvrat, napravljena je pauza u vazдушnim napadima od po 72 sata, da bi 20. septembra, nakon “povlačenja preko 250 komada” teškog naoružanja oko Sarajeva, bombardovanje od strane NATO-a u potpunosti obustavljeno.¹¹⁵ Dan nakon povlačenja teškog naoružanja, 21. septembra 1995, u izjavi za novinsku agenciju SRNA, starješina srpske vojske na Grbavici Vukosav Leković ističe kako

¹¹¹ AIIZ, inv. br. 7-1803, Komanda SRK, Str. pov. br. 20/04-329, 6. septembar 1995, Otvaranje vatre po gradu Sarajevu i jedinicama UNPROFOR-a, Upozorenje.- Dostaviti: Svim jedinicama SRK, IKM-1 i 2, kurirom: 4. lap PVO, 1. Smbr; Zastupa komandanta, pukovnik: Čedomir Sladoje.

¹¹² Holbrooke R. 1998, 148. i 150.

¹¹³ Isto, str. 155–156.

¹¹⁴ ICTY, 0529-2647, Komanda SRK, Str. pov. br. 20/04-347, 15. septembra 1995. godine, Vrlo hitno, Izvlačenje teškog naoružanja iz zone isključenja Sarajevo, Naređenje.-, Komandant: general-major Dragomir Milošević.

¹¹⁵ ICTY, inv. br. 00848867, Izjava svjedoka: (Sir) Rupert Smith, 14. august 1996, par. 115.

se “nije mnogo promenilo odlaskom naše artiljerije”, te da “sada praktično svaki ručni bacač, svaka ‘osa’ ili ‘zolja’ zamenjuje topovsku cev ili tenk.”¹¹⁶

U međuvremenu, 8. septembra, u Ženevi je potpisan sporazum koji je trebao služiti kao osnova za dalje pregovore, kojim su “usaglašena osnovna načela rješenja za BiH”,¹¹⁷ a prema aneksu 4, Članu I Daytonskog ustava, Sarajevu je potvrđen status glavnog grada BiH.¹¹⁸ Međutim, činjenica da su položaji SRK i nakon potpisivanja Daytonskog mirovnog sporazuma, i dalje bili aktivni, a njihovi pripadnici spremni za djelovanje po urbanim dijelovima grada,¹¹⁹ u potpunosti opravdavaju Silajdžićev i Izetbegovićev izričit zahtjev u Daytonu, da Sarajevo bude jedinstven grad i da Federaciji pripadnu brdski predjeli, tj. “zemlja koja gleda na grad kako više nikad ne bi bila korištena za artiljerijske i minobacačke napade na Sarajevo.”¹²⁰ Tokom februara i marta 1996. godine reintegrirane su općine: Vogošća (24. februara 1996), naselja u Novom Gradu (26. februar), Ilijaš (29. februar), Hadžići (6. mart), dijelovi općine Trnovo (12. mart), Ilidža (13. mart), dijelovi općina Novo Sarajevo i Stari Grad (19. mart), a “sistem spaljenje zemlje”, opljačkane fabrike, zapaljene škole,

¹¹⁶ “Odbrana Srpskog Sarajeva čvrsta i stabilna. Bacač umesto topa, ‘osa’ umesto tenka”, *Glas srpski*, 22. septembar 1995, str. 1.

¹¹⁷ Kontaktna skupina: Usaglašena osnovna načela rješenja za BiH (Ženeva, 8. septembar 1995). u: Tudman Miroslav – Bilić Ivan. 2005. *Planovi, sporazumi, izjave o ustavnom ustrojstvu Bosne i Hercegovine 1991–1995*, Zagreb, str. 447.

¹¹⁸ Dejtonski mirovni sporazum, Aneksi 1-A do 11 i ANNEX 4. Constitution of Bosnia and Herzegovina, Wright-Patterson zračna vojna baza, Dayton, Ohio, USA, 1 – 21. novembar 1995, Sarajevo: JP NIO Službeni list R BiH, 1999, str. 50.

¹¹⁹ Dana 9. januara 1996. godine u 17.45 sati dok se kretao kod Holiday Inna, sa položaja SRK na Grbavici pogoden je tramvaj, u kojem je ubijen jedan, a ranjeno 19 civila. Ubijena je Mirsada (Tima) Durić (1955), a ranjeni: Zahid Čubro (1958) i Tahira Omeragić (1937, Vahid Omanović (1958), Mehmed Mahović (1933), Mladen Ajanović (1967), Husein Abdulahović (1925), Zlatan Ilić, Alija Suljić (1925), Muris Vučkić (1959), Nedžmina Čuprija (1970), Nedim Čorović (1989), Hasija Ičindić (1954), Faruk Hasanbegović (1939), Meliha Muharemović (1976), Nihad Sladić (1980), Zora Bušić (1931), Ljerka Krmpotić (1929), Aldijana Čubro (1987), Mirnes Alić (1990). Vidi: A. A, “Juče u Sarajevu. Srbi granatirali tramvaj”, *Oslobođenje*, 10. januar 1996, str. 1; S. Talović, “Ponovo četnički zločin u Sarajevu. Tromblon upućen sa Grbavice”, *Oslobođenje*, 10. januar 1996, str. 3; “Nakon četničkog napada na tramvaj. Osuda terorizma”, *Oslobođenje*, 11. januar 1996, str. 1; A. Ahmetašević, “Nakon četničkog granatiranja tramvaja. Poslije rakete snajperi”, *Oslobođenje*, 11. januar 1996, str. 7.

¹²⁰ Holbrooke R. 1998, str. 298.

uništeni naselja, stanovi, je stanje koje su pripadnici Federalnog MUP-a i gradskih vlasti zatekli prilikom ulaska u navedene općine.¹²¹

Zaključak

Ukoliko uporedimo istrage Ujedinjenih nacija nakon masovnih zločina nad civilima počinjenim prije 28. augusta 1995. godine, uključujući i masakr na Markalama od 5. februara 1994. godine, sa istragama nakon zločina na Marakalma II, dolazimo do zaključka da su se one savršeno uklapale u politički i vojni kontekst, odnosno da su njihovi rezultati odgovarali trenutnom stanju snaga UNPROFOR-a na terenu. Sve do ovog masakra na Markalama, u većini slučajeva istrage UNPROFOR-a su bile neodređene i nedorečene, čime je (svjesno) ostavljano otvoreno pitanje odgovornosti “obje strane” za zločin. Sintagma “krivac nije identifikovan”, kojom su se Ujedinjene nacije često koristile, poslužila je kao savršen alibi za neintervenciju NATO pakta. Pri tome je izbjegavanje konkretne akcije bilo svojevrsno ohrabrenje za nastavak granatiranja Sarajeva.

Ipak, u slučaju masakra na Markalama od 28. augusta 1995, konačni zaključci istraga UNPROFOR-a, jasno i nedvojbeno tvrde da su granate ispaljene sa položaja “SRK”, iz pravca Trebevića i Lukavice. Međutim, činjenica da su zvanični rezultati ovih istraga objavljeni tek nakon što su evakuisani “najranjiviji” elementi pripadnika UNPROFOR-a iz kriznih područja oko Goražda, kao i nakon što su poduzete sve neophodne mjere za njihovu zaštitu na drugim punktovima, a da je, u međuvremenu komandant UNPROFOR-a u izjavama za medije vrlo neodređeno govorio o tome ko je ispalio minobacačke granate, dovoljno govori o načinu taktiziranja UNPROFOR-a i davanju povoda manipulacijama koje su uslijedile nakon masovnih ubistava civila i na drugim lokacijama. Tek nakon ispunjenja navedenih uslova, uslijedilo je kažnjavanje počinitelja zločina, bombardovanjem položaja “VRS” od strane NATO-a, što je u konačnici dovelo do kraja međunarodnog oružanog sukoba i završetka opsade Sarajeva. No, kao rezultat ovako zakašnjele reakcije su, pored ostalog, i masovna ubistva civila granatiranjem, snajperisanjem ili djelovanjem aviobombi sa položaja “SRK”, počinjenim na još 223 lokacije u dijelu grada pod opsadom.

Uprkos zaključku pretresnog vijeća ICTY u predmetu Dragomir Milošević, da je granata “van svake razumne sumnje” ispaljena sa položaja “SRK”, navedeni komandant ovog Korpusa je oslobođen za granatiranje Markala jer se u vrijeme izvršenja ovog zločina nalazio na liječenju u Beogradu. Porazna je činjenica da njegov

¹²¹ Više o ovome vidi: Omerčić Edin, *Reintegracija Sarajeva*. 2008. u: *Prilozi za proučavanje historije Sarajeva*, broj 6, Sarajevo: Muzej Sarajeva, str. 137–151.

zamjenik, kao i niko drugi od komandanata na nižim nivoima ili direktnih izvršitelja nije sudski procesuiran, te da, u konačnici ne postoji nijedna sudska presuda kojom bi se osudio ovaj zločin ■

THE MASACCRE IN FRONT OF THE TOWN MARKETPLACE MARKALE ON THE 28th OF AUGUST 1995

Summary

If we compare the investigation of the United Nations after the mass crimes committed against civilians before the 28th of August 1995 including the massacre of Markale from the 5th of February 1994, with the investigation after the crimes at Markale II, we can conclude that they perfectly fitted the political and military context, i.e. their results corresponded to the contemporary condition of the UNPROFOR forces on the field. All up to this massacre at Markale, the majority of UNPROFOR investigations were indefinite and vague thus (consciously) keeping open the question of responsibility of “both sides” for this crime. The phrase “the culprit was not identified”, which was often used by United Nations, served as a perfect alibi for the intervention of NATO pact. Thereby, the avoidance of concrete action was an encouragement for the continuation of Sarajevo bombing.

Nevertheless, in the case of the massacre at Markale from the 28th of August 1995, final conclusions of the UNPROFOR investigation clearly and undoubtedly claimed that the shells were fired from the position of “SRK”, from the direction of Trebević and Lukavica. However, the fact that official results of these investigations were published only after the “most vulnerable” elements of UNPROFOR members from the area of Goražde were evacuated and after all the necessary measures for their protection on other points were undertaken and that in the meantime the UNPROFOR commander in his statements to media spoke very indefinitely about who fired the mortar shells, says enough about the UNPROFOR tactics and providing of the motive for the manipulation which followed after the mass killings of civilians on other locations. Only after the mentioned conditions were fulfilled, were the perpetrators of this crime punished by bombing of the “VRS” positions by NATO, which eventually led to the end of the interna-

tional armed conflict and the ending of the Sarajevo siege. But as the result of this late reaction are, among other things, the mass killings of civilians by shelling, sniping and aerial bombing from the posts of “SRK”, committed on other 223 locations in the besieged part of the city.

Despite the conclusion of the ICTY Trial Chamber in the case of Dragomir Milošević that the shell was “beyond any reasonable doubt” fired from the positions of “SRK”, the commander of this corps was freed from the charge of shelling Markale because at the time of execution of his order, he was receiving medical treatment in Belgrade. It is a terrible fact that neither his substitute nor any other commander from lower levels, nor direct executioners were tried and that there is no court verdict that convicts this crime ■

Izvori i literatura

Izvori

Arhiv Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu (AIIZ)

- Podaci o žrtvama iz gradskih bolnica, općina i pokopnih društava
- Izjave svjedoka datih saradnicima Instituta
- Dio dokumentacije Ministarstva unutrašnjih poslova RBiH (MUP RBiH), Centar Službi bezbjednosti Sarajevo (CSB Sarajevo). Odjeljenje za krim tehniku i KDZ, Sarajevo, Uprava za poslove i zadatke sprečavanja i otkrivanja kriminaliteta, Odjeljenje za kontradiverzionu zaštitu,
- Dio dokumentacije Armija RBiH,
- Dio dokumentacija Vojske Jugoslavije, “Sarajevsko-romanijskog korpusa Vojske republike srpske”
- Video arhiva Instituta koja se odnosi na opsadu Sarajeva.

International Criminal Tribunal of the former Yugoslavia – ICTY

<http://www.icty.org/>,

- IT-98-29/1-T, Pred Pretresnim vijećem III, Tužilac protiv Dragomira Miloševića, Presuda, 12. decembar 2007,

- IT-98-29/1-A, Pred Žalbenim vijećem, Tužilac protiv Dragomira Miloševića, Presuda, 12. novembar 2009,

Online baza sudskih podataka: (ICTY)

- Transkripti presretnutih telefonskih razgovora,
- Donia J. Robert, *Izvodi iz govora u Skupštini Republike srpske, 1991–1996*, 17. mart 2008, (Tužilac protiv Jovice Stanišića i Franka Simatovića),
- Dio dokumentacije VRS, SRK; Armije RBiH, Komande 1. Korpusa, MUP-a RBiH; MUP-a RS, UNPROFOR-a,
- Sjednice Vrhovnog saveta odbrane Savezne republike Jugoslavije (VSO SRJ)
- Dio dokumentacije Tužiteljstva RBiH,
- Dnevni izvještaji UNPROFOR-a
- Izjave svjedoka i unakrsna ispitivanja svjedoka u predmetima: Stanislav Galić, Dragomir Milošević, Momčilo Perišić, Radovan Karadžić i Ratko Mladić.
- Ekspertski izvještaj Tužiteljstva u predmetu Dragomir Milošević: ICTY, inv. br. 06049535, Information report, Date: 30 August 2006, Subject: Report on Markale firing incident involving mortars in the Sarajevo area dated, 28 August 1995, Source: Richard J. Higgs,
- Ekspertski izvještaj odbrane u predmetu Dragomir Milošević: ICTY, inv. br. 02081179, Miroljub Vukašinić, Primena metoda numeričkog eksperimenta u balističkoj ekspertizi događaja na Markale 2, 20. Simpozijum JKEM 97, Beograd, Vojnotehnički institut VI, str. 246-256.

Ujedinjene nacije:

- UN, Security Council, Distr. GENERAL, S/1994/674/Anexes, 27 May 1994, Final report of the United Nations Commission of Experts established pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), Annex Summaries and Conclusions, Prepared by: m. Cherif Bassiouni, Chairman and Rapporteur on the Gathering and Analysis of the Fact, Commission of Experts Established Pursuant to Security Council Resolution 780 (1992), par. 162, 163.

Objavljeni izvori

1. Dejtonski mirovni sporazum, Aneksi 1-A do 11 i ANNEX 4. Constitution of Bosnia and Herzegovina, Wright-Patterson zračna vojna baza, Dayton, Ohio, USA, 1 – 21. novembar 1995, Sarajevo: JP NIO Službeni list RBiH, 1999,
2. *Rezolucije Vijeća sigurnosti o Bosni i Hercegovini od rezolucije 713 od 25.09. '91. do rezolucije 1004 od 12.07. '95*, Sarajevo, Press Centar ARBiH, 1995.

3. Izvještaj generalnog sekretara u skladu sa Rezolucijom Generalne skupštine 53/35 (1998), "Izvještaj o Srebrenici", 15. novembar 1999, u: "Genocid u Srebrenici, 'sigurnoj zoni' Ujedinjenih nacija, jula 1995.", Čekić Smail-Kreso Muharem-Macić Bećir, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2000

Štampa

- *Glas srpski*, Banja Luka,
- *Oslobođenje*, Sarajevo,
- *Oslobođenje*, Pale,
- *Politika*, Beograd,
- *Novosti*, Beograd,

Internet

- <http://www.novosti.rs/>
- <http://www.ekapija.ba/website/bih/page/148385>
- <http://www.icty.org/>,
- www.sobodanpraljakk.com,
- [http://www.sense-agency.com/tribunal_\(mksj\)](http://www.sense-agency.com/tribunal_(mksj)),

Literatura:

1. Bell Martin. 1996. *In Harm's way. Reflections of a war – zone Thug*, London: Penguin Books,
2. Biserko Sonja. (ur.) 2006. *Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta*, Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji,
3. Bisić Mustafa. 1999. *Ratni zločin i genocid: Zbirka pravnih dokumenata i sudske prakse* (drugo dopunjeno izdanje), Sarajevo: Ministarstvo pravde Kantona Sarajevo i Studentska štamparija Univerziteta Sarajevo,
4. Bourtos Boutros Ghali. 1999. *Unvanquished, A.U.S. – U.N.*, SAGA, London, New York: I.B. Tauris Publishers,
5. Čekić Smail, Šestanović Muhamed, Karović Merisa, Košuta-Mastalić Zilha. 2010. *Zločini nad djecom Sarajeva u opsadi*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava,

6. Čekić Smail. 2004. *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu: planiranje, priprema, izvođenje*, Sarajevo: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.
7. David Đ. Dašić, *Savremena diplomatija*, Beograd: Multidisciplinarni centar za podsticanje integracionih procesa i harmonizaciju prava: Privredni savetnik, 2008,
8. Degan Đ. Vladimir, 2006. *Međunarodno pravo. Drugo osavremenjeno izdanje*, Rijeka: Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci,
9. Donia J. Robert. 2006. *Sarajevo: Biografija grada*, Sarajevo: Institut za istoriju,
10. Grazzini Tracisio. 2005, *The changing rules on the use of force in international law*, Manchester 1824: Manchester University Press,
11. Hodge Carol. 2007, *Velika Britanija i Balkan od 1991. do danas*, Zagreb: Detecta,
12. Holbrooke Richard. 1998. *Završiti rat*, Sarajevo: Šahinpašić,
13. Izetbegović Alija. 1996. *Govori, pisma, intervjui '95*, Sarajevo: TKP "Šahinpašić",
14. Karović Merisa, *Masovna ubistva civila u Sarajevu za vrijeme opsade 1992-1995*, Magistarski rad odbranjen na Filozofskom fakultetu 15. maja 2013. godine pred komisijom: prof. dr. Zijad Šehić (predsjednik), prof. dr. Husnija Kamberović (mentor) i prof. dr. Smail Čekić (član)
15. Karović Merisa. 2008. *Zločini na Markalama*, u: Prilozi za proučavanje historije Sarajeva, Muzej Sarajeva, Sarajevo, br. 6.
16. Koljević Nikola. 2008. *Stvaranje Republike Srpske: Dnevnik 1993-1995*, Knjiga I i II, Beograd: Službeni glasnik,
17. Konstantin Nikiforov. 2008. *Russian Foreign Policy and the Balkans in the 1990s*, u: BALCANICA XXXVIII, Belgrade, 1-312, Srpska akademija nauka i umetnosti Balkanološki institut, Godišnjak bakanološkog instituta, ur. Dušan T. Bataković,
18. Lapaš Davorin. 2008. *Pravo međunarodnih organizacija*, Zagreb: Narodne novine d. d,
19. Milisavljević Bojan, *Nove mirovne misije organizacije Ujedinjenih nacija*, Beograd: Centar za publikacije Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Javno preduzeće "Službeni glasnik", 2007,
20. Omerčić Edin, *Reintegracija Sarajeva*. 2008. u: Prilozi za proučavanje historije Sarajeva, broj 6, Sarajevo: Muzej Sarajeva,
21. Omerović Enis, *Ujedinjene nacije i masovna kršenja ljudskih prava u formi međunarodnih zločina u Bosni i Hercegovini u vrijeme međunarodnog oružanog sukoba*, 2010. u: Pregled, časopis za društvena zbivanja, br. 3, Sarajevo,
22. Silber Laura – Little Alan. 1996. *Smrt Jugoslavije*, Opatija: Otokar Keršovani,
23. Simms Brendan. 2002. *Najsramniji trenutak: Britanija i uništavanje Bosne*, Sarajevo: Buybook,
24. Šadinlija Mesud. 2008. *Prvi Korpus ARBiH: nastanak i razvoj 1992-1995*, Sarajevo: Ministarstvo za boračka pitanja Kantona Sarajevo,

25. Šadinlija Mesud. 2010. *Za Sarajevo, za Bosnu svoju. Od 13. Novosarajevske do 111. Viteške brdske brigade, Sarajevo: Udruženje 1. Slavna – 111. Viteška brigada*, 33.
26. Tuđman Miroslav – Bilić Ivan. 2005. *Planovi, sporazumi, izjave o ustavnom ustrojstvu Bosne i Hercegovine 1991–1995*, Zagreb,
27. Suljević Ismet – Šurković Ismihana, “Medical aspect of the Mass-scale Civilian Casualties at Sarajevo Markale Market on August 28”, 1995: Triage, Resuscitation, and Treatment, *Croatian Medical Journal, Public Health and peace*, 43(2):209-212. 2002; www.cmj.hr.